

Tošenovský, Ludvík

O zákonech materialistické dialektiky jako logiky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1964, vol. 13, iss. G8, pp. [31]-64

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111739>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LUDVIK TOŠENOVSKÝ

O ZÁKONECH MATERIALISTICKÉ DIALEKTIKY
JAKO LOGIKY

Od konce třicátých let našeho století se z důvodů všeobecně známých ani v Sovětském svazu, ani nikde jinde nerozpracovávala v dostatečné míře problematika materialistické dialektiky jako teorie poznání a logiky (gnoseologie a dialektické logiky).¹ K výrazné změně k lepšímu došlo teprve v druhé polovině padesátých let. V rámci tvůrčího, vskutku protidogmatického rozmachu všech společenských věd se začaly hojně pěstovat a bouřlivě rozvíjet také obě jmenované relativně samostatné filosofické disciplíny. Zvláště výrazně stoupl zájem o otázky materialistické dialektiky jako logiky a úměrně s tím i počet publikovaných monografií, statí a diskusních článků.² Ojedinělí marxističtí filosofové však přesto mají stále pochybnosti o tom, zda vůbec tento vědní obor existuje.

Zjevně s cílem nejen rozvíjet materialistickou dialektickou logiku, ale také dokázat její relativně samostatnou existenci, podnikli v posledních letech někteří autoři první pokusy objevit zákony objektivně působící v té oblasti logického myšlení, která představuje předmět jejího zkoumání. Na okraji svých analýz formálně logických zákonů se o to příležitostně pokoušeli už B. Fogarasi, A. V. Savinov aj. Mnoho zajímavého bylo v této věci napsáno a vysloveno v různých diskusích o otázkách rozpornosti pohybu a její myšlenkové reprodukce i ve všech ostatních diskusích o logice. Nejvýznamnější práce obírající se touto otázkou však napsali A. Joja a zvláště B. M. Kedrov.

Úkolem naší studie pak je pokusit se na pozadí dosavadních výsledků příslušných zkoumání a jejich kritické analýzy jinak a nově formulovat zákony materialistické dialektiky jako logiky. Tato odlišnost formulací bude nevyhnutelným důsledkem jisté odlišnosti námi zvolené metody a našich základních východisek od postupů a východisek použitých jmenovanými autory.

1. O základních východiscích a metodě analýzy problému

Způsob řešení kteréhokoli problému v každé vědě do značné míry závisí na pojetí jejího předmětu. Vzhledem k tomu, že dnes pojímají různí autoři předmět marxistické dialektické logiky³ velmi odlišně, je bezpodmínečně třeba vymezit aspoň tezevitě to jeho pojetí, z něhož budeme dále vycházet. To je ovšem možné jen na základě byť jen stručného zdůvodnění nesouhlasu s koncepcemi jiných autorů. Je to nutné, i když se touto otázkou obírám jinde.⁴

Byly učiněny pokusy určitým způsobem systematizovat, utřídit všechna pojetí do dvou až šesti základních typů.⁵ Nesporným zůstává zatím fakt, že v dnešní situaci nejúspěšněji přispívají k řešení otázky předmětu dialektické logiky ti, kdo

rozpracovávají jednotlivé dialektickologické problémy. To je současně první ze tří dnes možných způsobů, jak řešit otázku předmětu materialistické dialektiky jako logiky.

Druhý postup volí autoři zamýšlející se nad vztahem mezi dialektikou, gno-seologií a dialektickou logikou. Jejich koncepce jsou různé, dají se však shrnout do tří typů.⁶ My budeme dále vycházet z toho, že dialektická logika je relativně samostatná filosofická disciplína související těsně především s teorií poznání a jejím prostřednictvím s materialistickou dialektikou (pojímanou marxisticko-ontologicky, tj. z hlediska nejen přírodního, ale i veškerého společenského jsoucna). Budeme tedy považovat uvedené disciplíny při jejich relativní samostatnosti za dialekticky totožné.⁷ Takové pojetí předmětu dialektické logiky jako relativně samostatného objektu zkoumání, který je s předměty obou zbývajících disciplín dialekticky totožný, zdůvodňuje se mnoha argumenty. Především tím, že pojmové myšlení jako jeden ze tří základních aspektů procesu poznání hraje v lidské poznávací činnosti stále významnější roli. Z toho vyplývá nutnost zkoumat jednu ze dvou základních stránek logického myšlení (dialektiku myšlení) ve filosofické disciplíně relativně samostatné. Druhou stránku zkoumá formální logika. Dále je to zdůvodněno tím, že dialektická logika je nejen disciplínou dialektickohistorického materialismu,⁸ ale také „logikou“, tj. vědním oborem studujícím spolu s formální logikou obě základní stránky logického myšlení a jejich funkce.

Třetí postup při vymezení předmětu dialektické logiky volí autoři, kteří vytyčují rozdíl mezi logikou formální a dialektickou. I když až na druhém místě, přece jen i my budeme dále zákony materialistické dialektiky jako logiky konfrontovat s některými zákony a pravidly logiky formální. Je proto třeba předem uvést, jak budeme dále chápat formální logiku a její zákony. (V případě odchylky od tohoto chápání bude to dále vždy výslovně uvedeno.)

V zásadě budeme pojem *formální logika* pojímat hodně široce, jako pojem zahrnující jak všechny typy tradičních (subjekto-predikátových) formálních logik, tak všechny typy a teorie logiky symbolické. Soudobá symbolická logika je některými svými aspekty speciální matematickou disciplínou, nicméně nelze souhlasit s těmi, kdo nechtějí vidět, že je to především logika.⁹ Současně se domníváme, že tato logika nechce a nemůže řešit ani zdaleka všechny otázky, které vytyčila na různých stupních svého vývoje a dodnes je musí řešit logika subjekto-predikátová.

Z formálně logických zákonů budeme mít na mysli především tyto zákony: 1. totožnosti, 2. nepřipustnosti sporu,¹⁰ 3. vyloučeného třetího a 4. dostatečného důvodu, a to ve formulacích zbaivených metafysického nánosu. Proto také budeme jen výjimečně přihlížet k jejich tzv. ontologickým formulacím a budeme většinou brát v úvahu jen jejich formulace logické. Zákonů výrokové logiky je mnoho. Budeme přihlížet hlavně k těm, které se obvykle zapisují v podobě

1. $p \rightarrow p$, 2. $p \ \& \ p \ a \ 3. \ p \ V \ p$ (nebo lépe $p \equiv p$, protože zde je *nebo* symbolicky označeno jako jednoznačně vylučující, jako lat. *aut*), kde p je libovolný výrok, p jeho negace ($ne-p$), \rightarrow implikace, $\&$ konjunkce, V disjunkce, \equiv ekvivalence a čára nad celou formulí je funktoř negace. Korespondují totiž do jisté míry s prvými třemi zákony tradiční formální logiky,¹¹ Současně se však od nich liší tak, jako se od nich liší všechny ostatní zákony symbolické logiky (komutativní, asociativní, distributivní aj.), že jsou to totiž v podstatě jen formule pravidel, na jejichž základě možno úspěšně operovat s výroky i jejich komplexy, jakož i zjišťovat, co všechno z nich vyplývá.

V čem se obvyčejně spatřuje rozdíl mezi dialektickou a formální logikou?

Především se zdůrazňuje, že prvá je obsažná, kdežto druhá jen formální. Ve skutečnosti ani dialektická logika, má-li být logikou, nemůže nebýt zčásti formální, zatímco formální logika — přes svou formálnost — nemůže nebýt také do jisté míry obsažná (srovnej obsažnost soudů). Takto doplněn odpovídá uvedený rozdíl skutečnosti stejně jako z něho odvozený rozdíl mezi neformalizovatelností prvé a formalizovatelností druhé. (Ani to se ovšem nesmí chápat jednostranně, protože dialektická logika jako zvláštní druh a vývojově pozdější typ logiky obsahu a kvality je také částečně formalizovatelná; všechny druhy formální logiky nejsou zase formalizovatelné ve stejné míře.)

S tím souvisí rozdíl mezi oběma logikami spočívající ve větším důrazu na pravdivost u prvé než u druhé, a ve větším důrazu na správnost (určitost, jednoznačnost) u druhé než u prvé. Je nesporné, že dialektická logika počítá s pravdivostí u všech svých forem, zatímco formální logika jen u soudů (výroků).¹² Zato formální logika nad dialektickou logiku vyniká schopností dosahovat bohatě rozvětvenými cestami pravdivých závěrů za předpokladu pravdivosti premis. Na druhé straně nelze nevidět, že v jistém smyslu větší správnost myšlení než logika formální je schopna zajišťovat logika dialektická, právě pro svou větší obsažnost. Vždyť formální logika do značné míry odhlíží od toho, odrazem čeho z hmotné skutečnosti naše myšlení je. Její pojetí pravdivosti soudů či výroků je v podstatě neutrální k dialektickomaterialistickému, nebo jinému pojetí pravdy. Marxistická dialektická logika však důsledně přihlíží k odrazovému charakteru myšlení, pojímanému dialektickomaterialisticky, a jenom s ním je slučitelná.

Dialektická logika zkoumá myšlení jako proces (pojmovorný, jako proces myšlenkové reprodukce různých měnících se stránek vnitřně rozporné skutečnosti apod.), kdežto formální logika zkoumá už hotové výsledky tohoto procesu. Někdy se to ne zcela přesně formuluje tak, že prvá je logikou pohybu nebo vývoje, kdežto druhá logikou jejich klidového momentu. Postihovat pohyb stejně jako klid však můžeme a musíme oběma způsoby — myšlením dialektickologickým i formálně logickým. Uvedená ne zcela přesná charakteristika se vztahuje jen na *pohyb myšlení*, avšak i na ten pouze tak, že se obě charakteristiky vzájemně úplně nevylučují. V dialektické logice se klade výrazně větší důraz na zkoumání myšlení jako procesu než na zkoumání jeho klidových aspektů, kdežto ve formální logice je tomu naopak. S tím souvisí převaha absolutních momentů nad momenty relativními u zákonů dialektickologických a opačný jejich poměr u zákonů formálně logických; každá totožnost, nerozpornost, klid a rovnováha v procesu vývoje myšlení jsou převážně relativní, kdežto jejich opak je převážně absolutní.¹³

Významný rozdíl mezi oběma logikami spatřují mnozí autoři v konkrétnosti dialektické logiky a v abstraktnosti formální logiky. B. M. Kedrov formuluje názvy dvou dialektickologických a formálně logických zákonů takto: „zákon *konkrétní*, relativní totožnosti“ na rozdíl od „zákona *abstraktní* totožnosti“ a „zákon *konkrétního* objektivního důvodu“ na rozdíl od „zákona *abstraktního* (dostačujícího) důvodu“.¹⁴ Za *konkrétní* — podle známého Engelsova fragmentu z *Dialektiky přírody* — označuje *dialektickou totožnost* i A. Joja. To je skutečně významný rozdíl mezi oběma logikami. Ale ani on není rozdílem absolutním. Uvědomíme-li si, že konkrétnost je dvojí (smyslová a myšlenková) stejně jako abstraktnost (pojmová a myšlenková),¹⁵ zjistíme, že ve skutečnosti je to s konkrétností a abstraktností obou logik poměrně dost složité. V dialektické logice jsou také některé momenty abstraktnosti. Nezastáváme-li stanovisko, že ta stránka

logického myšlení a ty její funkce, které zkoumá formální logika, jsou jen zvláštním momentem té stránky tohoto myšlení a těch jejích funkcí, jež zkoumá dialektická logika, pak musíme připustit, že dialektická logika abstrahuje od toho, co je předmětem logiky formální. V tomto smyslu by tedy byla také abstraktní. Na druhé straně nelze nevidět to velké bohatství určení různých souvislostí mezi soudy, mezi výroky a jejich složitými komplexy, které svědčí o dosažení vysokého stupně myšlenkové konkrétnosti v soudobé formální logice.

Někteří autoři zjišťují, že zákony dialektické logiky a požadavky z nich vyplývající jsou formulovány pozitivně, kdežto zákony a požadavky formální logiky naopak mají zásadně jen negativní charakter.¹⁶ Požadavky vyplývající ze zákonů tradiční formální logiky skutečně stanoví, čeho je třeba se vystríhat, abychom se nedopouštěli chyb. Přitom formálně logický zákon dostatečného důvodu bývá formulován také pozitivně. Pozitivně jsou též formulovány téměř všechny zákony (pravidla) symbolické logiky. Na druhé straně všechny zákony dialektické logiky i požadavky z nich vyplývající jsou formulovatele také negativně. I když tedy sledáváme, že jistý rozdíl v charakteru formulací tady existuje, přece jen nemůžeme nevidět, že tento rozdíl je méně významný.¹⁷

Naproti tomu zdůrazňováním filosofičnosti dialektické logiky a speciálně vědního charakteru formální logiky se postihuje jeden z podstatných rozdílů mezi nimi. Avšak ani tento rozdíl se nesmí absolutizovat, protože formální logika, dokonce i soudobá symbolická logika má také své důležité filosofické stránky a v tomto smyslu je vědou „filosofiickou“. Dialektická logika zase není jen relativně samostatným filosofickým oborem, ale také „logikou“ — a jako taková obsahuje některé prvky disciplíny speciálně vědního charakteru. S tím souvisí skutečnost, že dnes ještě zjišťujeme převážně nadstavbový ráz dialektické logiky a povýtce nenadstavbový charakter logiky formální.

Kdybychom měli přehled vyložených rozdílů shrnout, museli bychom víceméně opakovat to, co je z obsahu obou logik postíženo už v jejich názvech: prvá se vyznačuje větší dialektičností, i když pochopitelně ani druhá není nedialektická, a druhá větší formálností, třebaže prvá nemůže nebýt zčásti také formální.

K těmto rozdílům mezi aspekty a funkcemi obou stránek logického myšlení zkoumaných dialektickou a formální logikou patří ještě rozdíly vyplývající z různého hodnocení obou logik. Zdá se, že hlavně s filosofickým rázem prvá a převážně speciálně vědním charakterem druhé, jakož i s tradicí spatřovat ve filosofii vědu nad vědami (přes všechny slovní deklarace, že tomu tak není) souvisí tvrzení, že prvá je něčím vyšším, jako je vyšší matematika vyšší než matematika elementární, kdežto druhá něčím nižším, elementárním, jako je nižší elementární matematika než vyšší matematika. Podobná tvrzení jsou pravděpodobně také důsledkem dogmatického lpění na známé Engelsově tezi, která byla kdysi z velké části pravdivá, která však po osmdesátiletém bouřlivém rozmachu formální logiky a poměrně pomalém rozvoji dialektické logiky možná už (snad „zatím“) pravdivá není.¹⁸

S touto hodnotící charakteristikou obou logik jsou spjaty názory, že formální logika je jen podmínkou dialektického myšlení, i když nutnou, že její zákony platí jen v podmínkách elementárního poznání apod. Ve skutečnosti se obě stránky myšlení — v duchu logiky dialektické a formální — vzájemně podmiňují. Objektivně pravdivě formulované zákony obou platí pro myšlenkovou reprodukci skutečnosti ve všech oblastech života — od nejvšednějších denních situací až po výšiny vědy.

V dalším budeme tedy vycházet z toho, že existují dvě stránky logického myšlení. Každá z nich má své specifické rysy, funkce a své zákony, které se vzájemně nevylučují, ale přes svou zásadní rozdílnost jsou dialekticky totožné. Jednu z nich studuje logika dialektická, druhou logika formální. Vztah mezi těmito logikami, podobně jako vztah mezi jejich předměty, tj. mezi oběma zmíněnými stránkami myšlení, se tedy řeší v souladu s požadavky zákona myšlenkové syntézy teze a antiteze (viz kap. 5 této práce). Totéž platí o vztahu mezi zákony obou stránek myšlení i o vztahu mezi myšlenkovými odrazy těchto zákonů v dialektické a formální logice.

Vzhledem k tomu, že ani mezi marxisty není jednoty v pojetí dále často uváděných kategorií, je třeba aspoň formou stručného prelimináře konstatovat, v kterém významu jich budeme používat. *Zákon* budeme chápat jako objektivní vztah, který je obecný a podstatný, nutný, relativně stálý a opakující se. Za *zákony* (*materialistické*) *dialektiky* v jejím marxisticko-ontologickém pojetí nebudeme považovat ani její principy, ani žádné kategoriální vztahy. K těmto zákonům tedy nepočítáme ani tzv. zákon vývoje, ani tzv. zákon všeobecné souvislosti, ani tzv. zákon příčinnosti. Na druhé straně budeme za jeden ze tří zákonů materialistické dialektiky považovat zákon negace negace¹⁹ — vedle zákona jednoty a boje protikladů neboli zákona rozporu a zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní. Máme za to, že objektivní působení jiných zákonů materialistické dialektiky nebylo zatím přesvědčivě prokázáno, i když v zásadě nepovažujeme za vyloučeno, že někdy v budoucnu budou objeveny zákony další. Budeme úzkostlivě odlišovat *zákony myšlení* od *principů* (*zákonů*) *poznání* vzhledem k existenci už zmíněných pádných argumentů pro relativní samostatnost předmětu dialektické logiky ve vztahu ke gnoseologii. *Zákony formální logiky* (nejen symbolické, viz výše) mají poněkud jiný charakter než zákony dialektickohistorického materialismu. Mnozí je považují za principy, zásady, pravidla apod. Nicméně i ony vždy postihují nějaký vztah v myšlení (myšlenkově reprodukováný vztah mezi objekty, mezi objekty a různými prvky myšlení — hlavně však myšlenkově reprodukováný vztah mezi jednotlivými prvky myšlení). A tento vztah je do jisté míry charakterizovatelný jako každý jiný zákon; chybí mu ovšem všechno to, co v něm v důsledku formálnosti formální logiky nemůže být.

V nedávné minulosti se nejen prohlašovalo podle pravdy, že zákony materialistické dialektiky působí v přírodě, společnosti i v *myšlení*, ale v podstatě se popíralo, že se tyto zákony v oblasti dialektiky myšlení nějak konkrétně, specificky projevují. Nanejvýš se mělo za to, že jejich velmi svérázným a jediným konkrétním projevem v oblasti myšlení jsou zákony formální logiky.²⁰ V posledních letech si však někteří autoři uvědomují, že tak, jako se zákony dialektiky konkrétně projevují v dialektice přírody a v dialektice společenské skutečnosti v podobě specifických zákonů zkoumaných jednotlivými vědními disciplínami, nutně se musí zákony dialektiky konkrétně projevovat v dialektice myšlení v podobě specifických zákonů dialektické logiky. Při svých pokusech objevit tyto specifické zákony používají v podstatě tohoto postupu;²¹ nejdříve stručně nebo jen velmi stručně naznačují, co ten nebo onen dialektikologický zákon odráží z hmotné skutečnosti, a pak provádějí hlavně jeho rozbor, vycházejíce z rozdílu mezi ním a paralelním zákonem formální logiky. To je v podstatě postup, který zvolili ve svých pracích A. Joja a B. M. Kedrov.²² B. M. Kedrov předpokládá existenci pěti zákonů myšlení, které jsou ve skutečnosti vzaty z formální logiky (doplnil pouze tzv. zákon zahrnutého třetího), a vykládá jejich interpretaci a for-

mulaci v dialektické logice, ve formální logice a v metafysice.²³ Domnívám se, že tento postup nemohl nést ve velké míře k zachování formálně logické terminologie v názvech zákonů i k tomu, že se někdy za zákon považuje také dílčí jev, vedlejší vztah.

Naše metoda analýzy problému spočívá v tom, že nejdříve zkoumáme, jak se jednotlivé momenty zákonů dialektiky konkrétně projevují v té stránce logického myšlení, pro niž je příslušná dialektická logika. Teprve pak se pokoušíme na pozadí kritické analýzy dosavadních pokusů formulovat příslušný zákon, nebo jej neformulujeme v případě, že jde jen o dílčí jev, jen o vztah kategoriální povahy. Přitom v zásadě neodmítáme názor, že každý specifický zákon není, nemusí vždycky být konkrétním projevem celého nejobecnějšího zákona, že tedy může být také projevem jen jednoho jeho momentu — fakticky však vždy více momentů dvou i všech tří zákonů dialektiky. Uplatňujeme však toto hledisko jen tam, kde je to plně zdůvodněno samou dialektikou jevu, nikoliv automaticky všude tam, kde má jeho formálně logická paralela podobu zákona.

Souvislost mezi zákonem specifickým a nejobecnějším zákonem není prakticky nikdy bezprostřední. V případě, který nás zajímá, je zprostředkována především složitým procesem poznání. Poněvadž se však v dosavadní literatuře (například u M. M. Rozental, P. V. Koptina aj.) souvislost myšlení s poznáním absolutizuje, poněvadž se oba pojmy nepřesně chápou jako synonyma, bude nám záležet na tom, abychom spíše vytyčovali rozdíl mezi nimi, než abychom se soustřeďovali na to, co je jim společné.

2. Dialektická totožnost v myšlení

V marxismu je obecně přijat názor, že neexistuje žádný objekt a žádný jev, v němž by nebylo v kterémkoli okamžiku jeho vývoje zjiitelné objektivní působení zákona jednoty a boje protikladů. Tento zákon má dva základní momenty: 1. *jednotu protikladů* a 2. *boj protikladů*. Oba se vhodně postihují v pojmu *rozpor*. Z toho důvodu se uvedený zákon nazývá výstižně také *zákonem rozporu*.

V této kapitole především chceme prozkoumat, jak se prvý uvedený moment tohoto zákona projevuje konkrétně v dialektice myšlení a vůbec v té stránce logického myšlení, kterou zkoumá dialektická logika. Přitom nejen v polemice s těmi, kdo tento jeho konkrétní projev považují za samostatný zákon, ale i při analýze tohoto projevu samého budeme se muset obírat také jeho souvislostí s konkrétním projevem druhého uvedeného momentu zmíněného zákona.

Marxisticko-ontologicky pojímané objekty a jevy jsou ve své vnitřní rozpornosti *jednotou* protikladů. Tento jejich rys vystupuje do popředí zvláště v té fázi jejich vývoje, v níž podléhají pouze změnám kvantitativním, a proto zůstávají v podstatě, kvalitativně nezměněny. Zůstávají tedy skutečně samy sebou, jsou relativně *dialekticky totožné* samy se sebou.²⁴ Nejsou totožné absolutně, tj. ve smyslu formálně logicky pojímané totožnosti, protože se přece neustále kvantitativně mění a protože jejich *totožnost* v sobě zahrnuje *rozdíl*. Taková totožnost je sama nutně jednotou protikladů, tj. momentů jakési stejnosti či stálosti (totožnosti v užším slova smyslu) a momentů rozdílnosti či rozlišenosti.

V myšlení se reprodukuje tato totožnost jako dialektická totožnost jednotlivých jeho forem. Vzhledem k odrazovému charakteru myšlení jde u každého pravdivého pojmu a soudu při jejich rozdílnosti a odlišnosti (1) o nespornou totožnost a shodu s relativně stálými, kvalitativně určitými, avšak kvantitativně se neustále

měnicími objekty a jevy; (2) současně však jde také o totožnost a rozdílnost uvnitř každého pojmu a soudu. Každý pojem a soud je sám se sebou totožný a zároveň není sám se sebou totožný, je zároveň rozdílný. V průběhu procesu myšlenkové reprodukce objektů a jevů ve stále pravdivějších pojmech a soudech je totiž každý z těchto pojmů a soudů kvalitativně totožný sám se sebou, protože nová myšlenková určení, jimiž je obohacován, ještě z něho nevytvořila kvalitativně nový pojem či soud. Zároveň se stále (plynule) kvantitativně mění, liší se od sebe sama, obsahuje v sobě rozdílnost, která je výsledkem stále nových a nových myšlenkových určení do něho vstupujících.

Omezili jsme se jen na pojem a soud, a to hlavně pro elementárnost jejich úlohy v myšlení. Obdobně se však naše úvaha vztahuje na všechny ostatní formy myšlení.²⁵

V uvedeném dvojím smyslu pojímanou totožnost, která je současně rozdílností, a proto jednotou protikladů (zde rozuměj protikladů v oblasti myšlení), považujeme za *dialektickou totožnost v myšlení*. V ní spatřujeme konkrétní projev jednoty protikladů (zde rozuměj protikladů pojímaných marxistickoontologicky) v dialektice myšlení.

Analýze dialektické totožnosti v myšlení jako odrazu konkrétní totožnosti z hmotné skutečnosti a vůbec z veškerého jsoucna věnovali různí autoři v poslední době mnoho pozornosti. Většinou o ní shodně s Engelsem píší jako o *konkrétní totožnosti*.²⁶ Tento zájem vyvrcholil v tom, že ji různí autoři začali považovat za zákon. Jako první tak učinil, pokud je mi známo, A. Joja.²⁷ M. M. Rozental po stručné zmínce o ní kategoricky prohlašuje, že *princip* konkrétní totožnosti má pro dialektickou logiku stejně fundamentální význam jako pro formální logiku princip abstraktní totožnosti.²⁸ Nijak to ovšem nezdůvodňuje; asi proto, že je to nezdůvodnitelné. Hodně úsilí, aby dokázal, že jde o zákon, vyvinul B. M. Kedrov. Přitom si je vědom zvláštního postavení „konkrétní totožnosti“ vůči tzv. základnímu zákonu dialektické logiky — vůči „zákonu rozporu“ (vůči „zákonu objektivního, reálného rozporu“; v podstatě mu tane na mysli její zvláštní postavení vůči zákonu dialektické rozpornosti myšlení, o němž budeme pojednávat v další kapitole), a proto o zákonu konkrétní totožnosti píše jako o specifické formě základního zákona. Vychází totiž z toho, že tzv. základní zákon myšlení má dvě formy projevu — specifickou a obecnou. Tu druhou považuje v podstatě za konkrétní projev zákona rozporu v myšlení.²⁹

Také u „zákonu konkrétní totožnosti“ rozeznává B. M. Kedrov dvě formy jeho výrazu či projevu.³⁰ Z hlediska našeho dosavadního rozboru dialektické totožnosti bychom tyto dvě formy mohli charakterizovat takto: 1. případ, kdy se pojmy, soudy a jiné formy myšlení jen kvantitativně mění, a to v důsledku jen nepodstatných změn buď příslušných objektů a jevů, nebo myšlenkové reprodukce těchto objektů a jevů; 2. případ, kdy se formy myšlení mění již kvalitativně, a to v důsledku už podstatných změn zmíněných jevů. Domníváme se, že ve skutečnosti v evoluční fázi, ve fázi kvantitativních změn převažuje (i když stále méně a méně) totožnost nad rozdílností, kdežto v revoluční fázi, v průběhu kvalitativní změny dominuje rozdílnost nad totožností. Zde nám jde především o totožnost ve fázi evoluční. Z hlediska obou fází vývoje nemůžeme však nevidět, že totožnost je nutno subordinovat rozdílnosti.

Proto, abychom dialektickou totožnost v myšlení považovali jen za kategorii materialistickodialektické logiky, a nikoliv za zákon, svědčí několik závažných faktů a argumentů. To, že jednota protikladů není samostatným zákonem v ro-

vině materialistické dialektiky pojmáné marxistickoontologicky (jejím velmi složitě zprostředkovaným odrazem v myšlení je uvedená totožnost), ještě by samo o sobě nemuselo být na překážku tomu, abychom jí mohli přiznat charakter zákona. Muselo by se však prokázat, že ze specifičnosti myšlenkové reprodukce zmíněné jednoty protikladů v podobě *dialektické totožnosti v myšlení* vyplývá její zásadně odlišné postavení nebo v podstatě nový a jiný charakter vůči *rozdílnosti v myšlení*, než jaký má ontologicky pojmáná *jednota protikladů* vůči stejně pojímanému *boji protikladů*. To však dosud nikdo neprokázal a lze mít za to, že to ani prokazatelné není. Naopak se ukazuje, že tato kategorie je odrazem vztahů mezi totožností (v užším slova smyslu) a rozdílností v dialektickologické stránce logického myšlení, vztahu, u něhož chybí jeden základní znak k tomu, aby mohlo jít o zákon, totiž podstatnost; jde sice o vztah obecný a nutný atd., ale nejde o vztah podstatný. Nelze samozřejmě vycházet z toho, že podstata je kategorie jen absolutního rázu; o podstatu či o podstatný charakter čehokoliv jde vždy jen v konkrétní totalitě souvislostí. To je ovšem jasně náš případ, protože dialektická totožnost v myšlení představuje jen vedlejší, nepodstatnou stránku nesporně zákonitého, myšlenkově rozporného vývojového procesu dialektické stránky myšlení.

Zcela jinak vypadá situace v té stránce našeho myšlení, kterou zkoumá formální logika. Tam jde o totožnost vylučující jakoukoli rozdílnost. Většina makroobjektů a jevů ve světě, který myšlenkově reprodukuje svým logickým myšlením, prodělává ve svém vývoji po dobu, kdy o nich přemýšlíme, kvantitativní změny tak nepatrné, že jsou prakticky zcela zanedbatelné. A právě výsledkem myšlenkové reprodukce takové totožnosti objektů a jevů se sebou samými, která je charakteristická pro jejich stálost, i když víme, že tato stálost je jen relativní, je formálně logická totožnost. Je to odraz této totožnosti (pojmané marxistickoontologicky) v té stránce logického myšlení, kterou studuje formální logika. Zprostředkující úlohu zde jistě hraje celá oblast poznání. Zvláště smyslovému poznání, nevyzbrojenému dostatečně dokonalými prostředky pozorování, se jeví mnohé věci po dobu dosti dlouhou, často delší než celý jeden lidský život, jako stále totožné se sebou samými. Formálně logická totožnost byla do jisté míry odvozena také z takovýchto poznatků. Bylo by naivní si myslet, že si zakladatelé formální logiky před mnoha staletími nejdříve vytvořili dokonalou dialektickologickou teorii myšlení a že k formálně logické totožnosti došli tak, že se rozhodli u totožnosti abstrahovat od její rozdílnosti. Nemůže ovšem být sporu o tom, že se v samých formálně logicky pojímaných formách myšlení, především v pojmu — bez ohledu na to, jak se historicky vytvářelo pojetí formálně logické totožnosti — od jakékoliv rozdílnosti skutečně plně odhlíží. V jednom a též úsudku, v jedné a téže diskusi vedené logicky korektně zůstává pojem stále totožný sám se sebou. Od nepatrných změn, k nimž dochází během diskuse v obsahu i rozsahu pojmu (též jiných forem myšlení), se abstrahuje.

V jedné a téže souvislosti totožné není rozdílné a rozdílné není totožné, tak se obvykle formuluje zákon nebo princip totožnosti. To je skutečně zákon, přestože má v jistém smyslu abstraktní charakter. Někteří marxisté jej právě proto nazývají „zákonem abstraktní totožnosti“. Tento zákon je nesporně samostatným zákonem formální logiky, protože takto pojmáná totožnost forem myšlení, především pojmu, nemá nic společného s rozdílností. Je jí také proto, že ve vztahu k formálně logickým sporům, k logickým chybám má jen vzájemně vylučovací poměr, který se projevuje v tom, že při respektování požadavků z něho vyplý-

vajících, jakož i požadavků plynoucích z jiných zákonů jsou tyto spory, logické chyby vyloučeny. (Jestliže se formálně logicky pojímaná totožnost a rozdílnost vylučují, pak ani nemůže být ve formální logice první subordinována druhé a obě shrnuty v kategorii *rozpor*, jako je tomu při jejich dialektickologickém pojetí.) To pochopitelně vůbec neznamená, že tento zákon nesouvisí s jinými formálně logickými zákony. Nesouvisí však s nimi jako něco vedlejšího s podstatným. Jeho význam spočívá zvláště v požadavku, který z něho vyplývá: v jednom a též úsudku, v jedné a téže úvaze, diskusí atd. používej týchž pojmů a výrazů, a v důsledku toho také týchž soudů a vět v jednom a též významu a smyslu. To je základní podmínka sdělitelnosti jakékoli myšlenky jiným lidem.³¹

Bez zajímavosti nejsou pokusy marxistických formálních logiků dialektizovat pojetí totožnosti. B. Fogarasi, který ve své Logice, díle o tradiční formální logice, nedoceňuje význam formálně logického zákona totožnosti, zdůrazňuje v paragrafu nadepsaném příznačně „Historický moment v dialektice pojmů“, že úlohou logiky je zjišťovat vztah mezi stálostí a proměnlivostí v pojmu. P. S. Popov hodnotí tento názor vysoce kladně.³² Měl však poznamenat, že jde o úkol logiky dialektické, nikoli formální.

A. V. Savinov uvádí mezi nutnými „podmínkami elementárního ztotožnění“ jednu, z níž vlastně vyplývá, že má za to, že zákon totožnosti platí jen potud, pokud objekt zůstává v podstatě sám sebou, pokud dále trvá jeho stav.³³ Mezi těmito podmínkami sice neuvádí, že musí také jít stále v podstatě o týž pojem, protože při podstatně nezměněném objektu může dojít v důsledku prohloubení jeho myšlenkové reprodukce k podstatné, kvalitativní změně pojmu, nicméně i v této podobě jde o posílení jistého rysu dialektické totožnosti v myšlení. S formálně logickým zákonem totožnosti to má ovšem málo společného.

Ve své recenzi Hornovy knihy se pokusil J. Bartoš symbolicky nově vyjádřit zákon totožnosti — zjevně proto, aby zbavil domnělé bezobsažnosti a prázdnoty formulí $A = A$, která, jak výslovně uvádí, svádí k metafyzické interpretaci principu identity. Navrhuje formulí $!A_1 = A_2 = A_n$ (vykřičník označuje normativní charakter věty). O něco podobného se už v osmdesátých letech minulého století pokusil N. J. Grot a o šestasedmdesát let později A. V. Savinov.³⁴ Je otázka, zda ve všech těchto případech vedle snahy zpřesnit výklad zákona totožnosti v jeho nezvulgarizované aristotelské podobě nejde též o výsledky dnes již běžně odmítaného úsilí dialektizovat formální logiku. Rozhodně zde jsou obsaženy některé elementy výše analyzovaného pojetí dialektické totožnosti.

Na zmíněných pokusech je chvályhodné to, že si jejich autoři uvědomují, jak protidialektická může být ontologická interpretace formule $A = A$, z níž mohou vyplývat závěry, které domyšleny do všech důsledků vedou až k metafyzickému pojetí světa jako něčeho zcela neměnného, připomínajícího eleátské *hen*. Jde ovšem také o to, aby se absolutizací formálně logického pojetí totožnosti jako jediného jejího pojetí nedocházelo až k metafyzické představě o neměnnosti pojmů a jiných forem myšlení, především pak k představě o neměnnosti jednotlivých konkrétních pojmů a myšlenek. Na druhé straně je ovšem třeba varovat, i když se to zatím může zdát vzhledem k všeobecné neznalosti dialektické logiky předčasné, před sofistickým zneužíváním poznatku o proměnlivosti pojmů a jiných forem myšlení. Ani tu nelze totiž absolutizovat. Ostatně odkazůva se občas ve vývoji filosofie i v životě setkáváme s takovými sofistickými myšlenkovými postupy, v nichž se některé momenty dialektické totožnosti v myšlení přehánějí ad absurdum.

Spolehlivou zbraní proti oběma krajnostem je aplikace dialektické totožnosti v myšlení a současně také respektování požadavků vyplývajících z formálně logického zákona totožnosti. Ta prvá i druhá totožnost má zcela jiný charakter, každá existuje v jiné stránce logického myšlení a má také zcela odlišné funkce. Ze zákonitého charakteru druhé vyplývají směrnice k zajištění určitosti, jasnosti a sdělitelnosti našich myšlenek. Bez kategorie první, která odráží relativně významnější stránku evoluční fáze ve vývoji našich myšlenek, nelze ani formulovat, ani pochopit významný zákon dialektické rozpornosti myšlení. Jen ten vědecký pracovník, který důkladně promyslel obsah této kategorie, může dosáhnout žádoucí dokonalosti v obecně metodologickém přístupu k předmětům svého zkoumání.

3. O zákoně dialektické rozpornosti myšlení

Druhým momentem zákona jednoty a boje protikladů je *boj protikladů*. Lenin ve svém fragmentu *K otázce dialektiky* klade na jednom místě slovo „boj“ z tohoto výrazu do uvozovek. Zjevně tím naznačuje, že v různých oblastech jsoucna jde o vztah, který můžeme a někdy musíme vhodně postihovat jinými kategoriemi. Tento velmi „ostrý“ výraz však současně ukazuje, že v poměru mezi jednotou a bojem spočívá konec konců větší váha na tom druhém (v evoluční fázi převažuje jednotu, v revoluční fázi boj, v rámci kategorie vývoje však jednotu nutno subordinovat boji). Majíce právě toto na mysli zdůrazňujeme s Leninem, že boj (pohyb) je absolutní a jednotu (klid) je relativní, jsouce si vědomi dialektičnosti vzájemného vztahu mezi absolutností a relativností.³⁵

Nejde však jen o to, že tento zákon má dva vzájemně dialekticky spjaté momenty. Nejde také jenom o to, že vztah mezi nimi je vnitřně rozporný. Vnitřně rozporný je též každý z nich. O vnitřní rozpornosti jednoty protikladů, o jejich dialektické totožnosti jsme už pojednávali. Viděli jsme, že při vši rozdílnosti a rozpornosti (v užším smyslu) jde v ní především o jednotu, o totožnost, o stálost. U boje protikladů, u jejich dialektické rozpornosti je tomu naopak. Při vši její jednotě, totožnosti a stálosti jde především o boj, o rozdíl mezi protikladnými stránkami. Mezi vnitřně rozpornými momenty tohoto zákona dialektiky je vnitřně rozporný vztah (viz zmíněnou subordinaci), v němž při vši totožnosti jde především o rozdíl, o rozpor. A právě tento vnitřně rozporný vztah, takto pojímaná rozpornost veškerého jsoucna se v myšlení konkrétně projevuje v podobě *dialektické rozpornosti myšlení*, ovšem jen v té stránce logického myšlení, kterou zkoumá dialektická logika.

Tato rozpornost má charakter dialektickologického zákona, protože jde o vztah se všemi nutnými rysy zákona. Jde v podstatě o konkrétní projev zákona jednoty a boje protikladů v dialektice myšlení. Podle zákona dialektické rozpornosti myšlení se myšlenkově reprodukuje objektivně existující vnitřní rozpornost objektů a jevů (věcí, jejich stránek, vztahů, procesů atd.). Tato reprodukce se uskutečňuje v podobě vzájemně si odporujících tezí (soudů, pojmů i jiných forem myšlení), které jsou současně dialekticky totožné. To, že si tyto teze odporují, znamená, že je mezi nimi jednak vztah dialekticky pojímané kontradikce, jednak vztah dialekticky pojímané kontrárnosti. Dialekticky pojímaná kontradikce a kontrárnost neabsolutizují příslušné formální rozlišovací znaky. I formálně kontradiktorní pojem může být pojmem — vzato dialektickologicky — kontrárním. Před časem jsem to podrobně zdůvodnil u kategorie *nepravda*.³⁶ Naopak v dialekticko-

logickém pojetí mají některé — formálně logicky vzato — jenom kontrární pojmy vyložené kontradiktorický ráz. Týká se to zvláště takových dvojic pojmů (kategorií), u nichž nepřichází v úvahu třetí či další pojem stejného stupně abstraktnosti, stejné třídy. Přitom však dialekticky pojímaná kontradikce znamená spíše výrazný rozpor mezi nimi. Ani u ní tedy nejde jenom o absolutní vzájemnou eliminaci obou členů vztahu.

Rozpor v myšlení, o který jde v zákoně dialektické rozpornosti myšlení, je objektivním logickým rozporem, odrážejícím objektivně existující rozpor jsoucna (především hmotné skutečnosti) v dialektickologické stránce logického myšlení. Nelze jej charakterizovat bez relativní dialektické totožnosti v něm obsažené, a proto ne je n o m tím, že má stejnou formu jako subjektivní spor, nepřipustný z hlediska formální logiky ve formálně logické stránce logického myšlení.

O každé z dvojice (či trojice atd.) dialekticky kontradiktorických nebo kontrárních tezí odrážejících objektivní rozpor a jsoucích dialektickologicky rozpornými tezemi můžeme sice zjistit, že jsou částečně transformovatelné do formálně logických bezesporných soudů, avšak tím se postihne vždy pouze jedna další souvislost, v níž se zjištěné skutečnosti formálně logicky — buď kontradiktoricky nebo kontrárně — neeliminují. To, že vzájemně si odporující teze jsou pravdivé, pokud je mezi nimi *objektivní* logický rozpor, odrážející objektivně rozporný vztah mezi protiklady jsoucna, platí pro všechny možné, pro všechny představitelné souvislosti myšlenkové reprodukovanych stránek rozporu — ve skutečné jejich totalitě. Je jasné, že taková *úplnost* v sobě nutně musí obsahovat svůj opak. Jednotlivé formálně logicky korektní, bezesporné soudy jsou v jistém smyslu úplnější, žádný z nich ani všechny dohromady neodrážejí však a ani nikdy v budoucnu nebudou odrážet objektivně existující rozpor jako takový. Neberou v úvahu totalitu všech současností, v níž stránky tohoto rozporu objektivně existují. Nemohou respektovat jeho živou dynamiku, protože abstrahují od jeho nekonečné složitosti; jsou všeobecně nekonkrétní.

Na druhé straně je však třeba z hlediska praxe postihovat vždy vztah jenom určitých aspektů protikladů — v přesně vymezených souvislostech. Proto takový postup formálně logické stránky myšlení není ničím nedokonalým, ničím nižším. Z hlediska bezprostřední praxe má rozhodně přednost před analyzovaným postupem dialektickologické stránky myšlení. Ten má však zase své důležité speciální funkce, a proto také dosud většinou nedoceňovaný význam pro vědecké i každodenní myšlení.

Zákon dialektické rozpornosti myšlení můžeme již formulovat asi takto: *Vzájemně si odporující, tj. dialekticky kontradiktorické a někdy i kontrární, současné však vždy dialekticky totožné teze (soudy, pojmy i jiné formy dialektickologické stránky myšlení) jsou pravdivé, jestliže mezi nimi existuje objektivní logický rozpor, odrážející jednotu a boj protikladů se všeobecně konkrétním přihlédnutím k totalitě souvislostí, v nichž se tyto protiklady vyskytují.*

Tento zákon nepovažujeme za základní. V některých směrech a vždy v určitém smyslu jsou některé další zákony ještě důležitější. Logicky však stojí jako první v řadě těchto zákonů. (Za základní bychom jej museli považovat jenom v tom případě, kdybychom chybně pokládali dialektickou totožnost za zákon; ten bychom pak museli podřadit tomuto zákonu jako zákonu základnímu. Možná, že bychom pocítovali potřebu označit jej za základní, kdybychom po vzoru některých autorů spatřovali jeho specifikum jenom v rozdílu mezi ním a formálně logickým zákonem nepřipustnosti sporu.

Jako každý ze čtyř zákonů či principů formální logiky prodělal i zákon nepřipustnosti sporu bohatý vývoj a lze najít bezpočet jeho formulací a zjistit velkou pestrost hodnocení jeho významu ve vztahu k ostatním zákonům. Poněvadž jsme se rozhodli věnovat pozornost jen logickým formulacím těchto zákonů, domníváme se, že na základě srovnání několika desítek takových formulací můžeme přijmout jako plně vyhovující tuto: dva kontradiktorické nebo kontrární soudy nemohou být oba v jedné a téže souvislosti (místní, časové nebo jiné) pravdivé. Z tohoto zákona jasně vyplývá, že mohou být pravdivé v různých vztazích. Dále z něho vyplývá, že oba mohou být nepravdivé, což se ovšem týká jen soudů kontrárních, protože kontradiktorické se vylučují z hlediska existence nebo neexistence toho, o čem vypovídají.

Vzhledem k tomuto důsledku — abychom totiž ještě přesvědčivěji zdůvodnili, proč se může týkat jen soudů kontrárních — musíme v této souvislosti uvést také formulaci zákona vyloučeného třetího, z níž budeme dále vycházet. Je to nutné také proto, že to, že se nepřihlíželo k rozdílu mezi těmito dvěma formálně logickými zákony, vedlo v některých filosofických diskusích ke zcela zbytečným nedorozuměním.^{36a} Zákon vyloučeného třetího zní: Ze dvou kontradiktorických soudů nemohou být v jedné a téže souvislosti oba nepravdivé; jeden musí být nutně pravdivý, druhý nepravdivý, třetí možnost neexistuje.

Základní požadavek plynoucí ze zákona nepřipustnosti sporu nás vybízí nepoužívat formálně logicky sporných soudů, tj. soudů mezi nimiž existuje vztah subjektivního logického sporu. Naproti tomu základní požadavek vyplývající ze zákona dialektické rozpornosti myšlení nám připomíná, že ve výpovědích o vnitřně rozporných stránkách věcí (objektů a jevů) v úplnosti všech jejich souvislostí můžeme používat dialekticky rozporných tezí. Přímo nás vybízí používat jich všude tam, kde je to „praxí“ myšlení zdůvodněno.

Dialektikologicky je to zdůvodněno především tam, kde jde při postihování objektivního, reálného rozporu o vytyčení nového problému. Byl-li objeven nový, objektivně existující rozpor, který je třeba dál studovat v jednotlivých souvislostech jeho příslušných protikladných stránek, je možno a nanejvýš nutné konstatovat jeho existenci způsobem, který postihuje dialektický vztah těchto stránek ve všech jejich souvislostech, i když pouze rámcově, v rovinně poměrně hodně obecné, jen všeobecně konkrétně. Tuto funkci dialektického myšlení v souladu se základním požadavkem zákona dialektické rozpornosti myšlení můžeme stručně charakterizovat jako heuristickou. Soudy formulované podle něho nabádají a vedou totiž k objevování nových pravd. Tato funkce je současně také jednou z přímých funkcí analyzovaného zákona.

Dále je plně dialektikologicky zdůvodněno, postupuje-li se v souladu s požadavkem vyplývajícím z tohoto zákona v tom případě, jde-li o to, výstižně shrnout a „úderným“ způsobem formulovat myšlenku o vnitřní rozpornosti jevů, kterou někdo jiný zanedbává, přehlíží nebo dokonce odmítá. To má svůj velký význam nejen v životě, ale také ve všech oblastech vědeckého myšlení, zvláště o jevech nadstavbového charakteru. Můžeme tedy hovořit také o funkci výstižně shrnovat a vyjadřovat myšlenky o vnitřní rozpornosti jevů nebo též o obecně společenských nebo společenskovědních funkcích zákona dialektické rozpornosti myšlení.

Naopak k funkcím formálně logického zákona nepřipustnosti sporu patří zvláště odhalovat, popř. už v zárodku likvidovat subjektivní logické spory a tak zajišťovat konsistenci soudů (výroků) v úsudech, v celých komplexech výroků.

Z dosavadního rozboru jasně vyplývá, že se zákon nepřipustnosti sporu a zá-

kon dialektické rozpornosti myšlení ani jejich funkce a požadavky z nich vyplývající vzájemně nevylučují. Vztah mezi nimi má v podstatě charakter jednoty v rozdílnosti, jednoty při rozdílnosti^{36b} sfér jejich působení, jednotlivých jejich funkcí apod.

Je velmi poučné přehledně uvést a aspoň stručně komentovat názory některých marxistických filosofů a marxistických logiků na zákon dialektické rozpornosti myšlení.

1. Adam Schaff přes své „lepší“ názory z minulosti tento zákon odmítá, a to hlavně v souvislosti s diskusí o rozpornosti pohybu.³⁷ V podstatě podobné stanovisko zaujímá Jaromír Bartoš, který však připouští tzv. zdánlivé paradoxy jako myšlenkový odraz objektivních rozporů (v tom se v zásadě shoduje s A. V. Savinovem, kterého mimo jiné také pro toto připouštění zdánlivých paradoxů kritizuje D. V. Pletnev).³⁸ Podobné stanovisko zaujímá G. Klaus, který má za to, že všechny dialektickologicky rozporné formulace o dialekticky rozporné skutečnosti vždy jen zdánlivě nerespektují požadavky zákona nepřipustnosti sporu. Tak ostatně postupují všichni, kdo se snaží známou Engelsovu tezi o rozpornosti pohybu formulovat v souladu se zákonem nepřipustnosti sporu. K Schaffovu, Klausovu a Stielerovu³⁹ výkladu (také k interpretacím mnoha jiných autorů) mohu připojit další výklad. Z hlediska teorie relativity jsou prostor a čas relativní, žádné privilegované soustavy souřadnic neexistují. Proto můžeme konstatovat: jeden a týž zvolený bod na pohybujícím se tělese je vzhledem k libovolně zvolenému bodu na jiném tělese, pohybujícím se stejnou rychlostí a stejným směrem, v jednom a též okamžiku na jednom a též místě; tentýž bod však není v jednom a též okamžiku na jednom a též místě vzhledem k libovolně zvolenému bodu nalézajícímu se na kterémkoliv jiném tělese pohybujícím se buď jinou rychlostí stejným směrem, nebo libovolnou jinou rychlostí jiným směrem. Jenže také v této interpretaci (podobně jako ve všech jiných obdobných výkladech) nejde o nic jiného než o to, že se Engelsova prostorová a časová souvislost doplňuje další souvislostí. Kdybychom však vzali všechny dosavadní i všechny budoucí interpretace dohromady, nebudou nikdy moci přihlédnout k nekonečnému množství souvislostí, v nichž se objektivně nalézají obě stránky (oba protiklady) toho vnitřního rozporu, který je podstatou pohybu, pojímaného v dialektické jednotě jeho obecných a jednotlivých momentů. Tento rozpor v totalitě všech souvislostí možno myšlenkově reprodukovat ke specifickým účelům výše vyloženým jenom podle zákona dialektické rozpornosti myšlení.

2. B. Fogarasi ve své dialektizující formální logice učinil částečnou, vlastně jen zdánlivou výjimku v otázce rozpornosti myšlení. Podal totiž zvlášť svou formulaci formálně logického zákona nepřipustnosti sporu a zvlášť se pokusil formulovat dialektickologický zákon rozpornosti myšlení (on píše, pojetí dialektiky vzájemně si odporujících vět), a to takto: „Dvě vzájemně si odporující věty mohou být současně pravdivé, když se v nich vyjadřují (zum Ausdruck kommen) skutečně existující rozpory, nalézající se v různých (časových, historických apod.) souvislostech.“⁴⁰ Tuto formulaci B. Fogarasiho bylo by možno obměnit takto: vzájemně si odporující soudy mohou být pravdivé, a to vždy v různých souvislostech, o nichž se v těchto soudech z různých důvodů výslovně nic neuvádí, a proto (a současně „i když“) tyto soudy budí dojem, že jsou formálně logicky rozporné. Obě uvedené formulace — původní i obměněná — nejsou však ve skutečnosti pokusy formulovat zákon dialektické rozpornosti myšlení, ale pouze částečně „dialektizující“ zákon nepřipustnosti sporu. Vycházejí z univerzální, absolutní, bez-

výhradní a bezpodmínečně platnosti zákona nepřipustnosti sporu i mimo formálně logickou stránku logického myšlení. V samé své podstatě redukuje zákon dialektické rozpornosti myšlení na zákon nepřipustnosti sporu, resp. na to, co z něho sice nepřimo, ale přece jen automaticky vyplývá.

3. Další typ názorů na zákon dialektické rozpornosti myšlení představuje takové jeho pojetí, podle něhož má tento zákon podobu *složeného rozporného predikátu* typu *A je B i ne-B*. První jej takto formuloval A. Joja; E. de Gortari se k němu hlásí jen nepřimo tím, že odmítl absolutní charakter principu nepřipustnosti sporu ve vztahu k uvedené formuli. V roce 1958 se o ní v jednom svém článku zmiňuje P. V. Kopnin.⁴¹ V podstatě jde o pokus ukryt dialektický rozpor myšlení do složeného rozporného predikátu („ono stydlivo prjačetsja v predikat“),⁴² a nikoliv o formulaci zákona dialektické rozpornosti myšlení. Je to vidět i na tom, že P. V. Kopnin se snaží omezit platnost zákona nepřipustnosti sporu jen na soudy v úsudcích a odmítá jeho platnost pro složený rozporný predikát. Pro tento typ názorů je charakteristická tendence využít postoje výrokové logiky v otázce soudů, přesněji výroků. Ta se totiž vůbec nestará o strukturu jednoduchých, nesložených výroků. Takový výrok může mít jakoukoli strukturu; může být pouze buď pravdivý, nebo nepravdivý. Toto hledisko dál rozvinul P. S. Popov. Píše o „zákonu nepřipustnosti sporu ve složitější podobě“. Když vyložil podstatu složeného rozporného predikátu, uvažuje formou implikace takto: jestli *A je B i ne-B* současně, pak *A* není jen *B* a také není jenom *ne-B*. P. S. Popov se kromě toho snaží dokázat pravdivost Engelsovy teze o rozpornosti pohybu pomocí teorie typů abstrakce.⁴³ B. M. Kedrov označil výstižně všechny tyto pokusy, i když přitom nikoho přímo nejmenuje, za metodu zastírání (zatuševyvanija) reálného rozporu.⁴⁴

4. B. M. Kedrov používá pro zákon dialektické rozpornosti myšlení názvu „zákon objektivního, reálného rozporu“. Tento název je zjevně jednostranně marxistickoontologický a málo dialektickologický. Při svém rozboru tohoto zákona do jisté míry doplácí na přiznání existence samostatného zákona: konkrétní totožnosti tím, že dialektičnost rozpornosti myšlení musí vykládat spíše vytyčováním rozdílů mezi ní a formálně logickým zákonem nepřipustnosti sporu. Ve svém pojetí zákona dialektické rozpornosti myšlení neval v dostatečné míře v úvahu všeobecně konkrétní zřetel k totalitě všech souvislostí, v nichž existují jednotlivé stránky každého rozporu. Velkým kladem jeho koncepce však je, že důsledně odmítá jakoukoli redukcí zákonů dialektické logiky na zákony logiky formální, což se týká především té dvojice zákonů myšlení, o nichž uvažujeme v této kapitole. Je to vidět zvláště na jeho negativní odpovědi na otázku, zda přísluší formální logice odrážet reálné rozpory. V této odpovědi je už vlastně nepřimo obsaženo rozlišení dialektickologické a formálně logické stránky logického myšlení, které představují zcela odlišné sféry působnosti zákonů obou logik. Nedostatkem jeho analýzy není jeho názor, že formálně logické myšlení není schopno toho, čeho je schopno, co „může“ myšlení dialektickologické. Jeho chyba však spočívá v tom, že v této skutečnosti vidí důkaz jakési nedostatečnosti formální logiky; zákon nepřipustnosti sporu považuje jen za jakési síto, za první podmínku dialektického myšlení apod. Ve skutečnosti dialektickologické myšlení zase „nemůže“ leccos, co „může“ myšlení formálně logické. Přitom nikoho z nás, z marxistů — dialektických logiků, dosud nenapadlo, že je to projevem nedostatečnosti, jakési nedokonalosti dialektické logiky. Jde prostě o zcela jiné sféry působnosti. Důležité je také to, že každý ze zákonů má své *specifické funkce*,⁴⁵ o nichž jsme

již pojednali výše. O tom, podle požadavků kterého z obou zákonů máme formulovat své myšlenky, rozhoduje bezprostředně účel, který sledujeme, a v konečné instanci pak sama praxe.

Absolutizuje-li se „zákon“ nepřipustnosti sporu, vydává-li se za jediný zákon myšlení, nebo v tom případě, prosazují-li se jeho požadavky v té oblasti logického myšlení, kterou zkoumá dialektická logika a v níž objektivně působí zákon dialektické rozpornosti myšlení, nemůže to vést ve svých důsledcích k ničemu jinému než k částečnému nebo k úplnému, k bezděčnému nebo k uvědomělému popírání rozpornosti jsoucna, resp. některých jejích aspektů. To je v dnešní době také dost častý projev metafysického přístupu ke skutečnosti.

Na druhé straně, jestliže se dostatečně neusiluje o to, aby všude tam, kde je to třeba z hlediska konkrétní situace a potřeb praxe, z hlediska jednoznačnosti, nespornosti a sdělitelnosti našeho myšlení, aby všude tam se důsledně uplatňovaly požadavky zákona nepřipustnosti sporu, máme co činit se sofistickou kamufláží skutečnosti nebo s něčím podobným. Zvláště nebezpečnou formou zneužívání zákona dialektické rozpornosti myšlení je prázdné „duchaplňičení“, jakési žonglérství se slovy, které chce na první pohled vypadat „hlubokomyslně“, a ve své podstatě není ničím jiným než alogičností. Bez nebezpečí, že nebudeme dostatečně chráněni před sofistickou záměrnou nepravdou, nesmíme tedy absolutizovat ani zákon dialektické rozpornosti myšlení a jeho požadavky.

4. Zákon dialektického dilematu

Dosud jsme se obírali dialektickou totožností a rozporností myšlení hlavně v té fázi jeho vývoje, v níž nedochází ještě ke kvalitativním změnám. V této a další kapitole přistupujeme k rozboru významné fáze vývoje — fáze kvalitativní změny myšlení — a k analýze souvislosti mezi dvěma, resp. více takovýmito změnami. Vyjdeme v souladu s naší zvolenou metodou z analýzy působení zákonů materialistické dialektiky ve veškerém jsoucnu, zvláště pak v jsoucnu hmotném, abychom se pak dostali ke zjištění, jak se tyto zákony nebo jednotlivé jejich stránky konkrétně projevují v dialektice myšlení.

V zákoně jednoty a boje protikladů je obsažen ještě jeden aspekt, jemuž jsme zatím nevěnovali pozornost, totiž to, že boj protikladů za existence jejich jednoty vede ke stále většímu hromadění kvantitativních změn tak, že dříve nebo později musí dojít ke změně kvalitativní. V podstatě tento rys zákona jednoty a boje protikladů, zčásti ovšem i některé rysy zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní mají na mysli ti marxističtí filosofové, kteří tento posledně jmenovaný zákon doporučují nazývat zákonem závislosti kvalitativních změn na změnách kvantitativních. (V tomto zákoně jde však také o závislost opačnou.)

Hromadění kvantitativních změn probíhá ještě v evoluční fázi vývoje, současně však je již přípravou fáze revoluční, ba možno říci, že konečné periody této fáze vrůstají už vlastně do kvalitativní změny, jsou již její součástí. Majíce na mysli právě tuto vlastnost analyzovaného momentu zákona jednoty a boje protikladů a za ní následující kvalitativní změnu, postihujeme velmi adekvátně jejich jednotu ve formulaci názvu zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní. Kvalitativní změna je v podstatě totéž jako jediná dialektická negace. Následují-li za sebou nejméně dvě kvalitativní změny, tj. dvě dialektické negace, pak se objektivně prosazuje, objektivně působí zákon negace negace. Máme zde tedy celkem tři momenty: 1. přípravné stádium kvalitativní změny jako moment

zákona jednoty a boje protikladů, 2. kvalitativní změnu (dialektickou negaci) a 3. negaci negace, která je současně jedním ze tří zákonů materialistické dialektiky.

Ústředním článkem dialektiky těchto tří momentů je nesporně kvalitativní změna (dialektická negace), jejíž průběh může mít prakticky nekonečné množství podob, v podstatě však jde o dva jeho základní typy — o zvrát a o postupný přechod. *Zvrat* je jedna ze dvou základních forem kvalitativní změny, v níž jeden z protikladů je prakticky likvidován a vítězí buď druhý, nebo jedna ze stránek druhořadého rozporu. (Vítězem v protifeudální revoluci se nestal nevolník jako jedna ze stránek prvořadého rozporu celé feudální formace „feudál — nevolník“, ale měšťák, který představoval za feudalismu jednu stránku původně druhořadého rozporu „feudál — měšťák“.) *Postupný přechod* je jedna ze dvou základních forem kvalitativní změny, která v podstatě shrnuje v nové kvalitě obě předcházející stránky nevýrazného (neantagonistického) rozporu, a probíhá proto pozvolně.

Z hlediska myšlenkové reprodukce kvalitativní změny jako ústředního článku uvedených tří momentů má toto rozlišení zásadní význam. Tak zásadní, že v něm spočívá podstata kvalitativního rozdílu mezi dvěma zákony dialektickologické stránky logického myšlení.

Pro zvrat je totiž charakteristická jistá náhlost kvalitativní změny v důsledku více méně výrazných (antagonistických apod.) rozporů, existujících už v přípravném stadiu kvalitativní změny. Obě stránky takových rozporů, oba takové protiklady jsou vždy velmi nápadné a evidentní; jsou proto myšlenkově reprodukovány buď zcela současně, nebo prakticky současně. Myšlenkový odraz takto výrazně rozporné kvality je obyčejně rovněž výrazně rozporný. Jedna kvalita takového odrazu přechází v jinou kvalitu obyčejně také formou zvratu. Jsou sice též myslitelné případy, kdy vzhledem k relativní nezávislosti myšlenkové reprodukce skutečnosti proběhne sama tato kvalitativní změna odrazu formou postupného přechodu, protože protiklady v tomto odrazu byly málo výrazné až nevýrazné. Od těchto případů však budeme dále v zájmu modelového (poněkud zjednodušeného) výkladu abstrahovat.

Zcela jinak však vypadá proces myšlenkové reprodukce kvalitativní změny, jestliže tato změna probíhá formou postupného přechodu, v jehož přípravném stadiu jde o málo zjevné a nevýrazné (neantagonistické apod.) rozpory. Ty jsou skutečně nenápadné a snadno přehlédnutelné. Každou ze stránek takovýchto rozporů (protikladů) zjišťujeme v procesu myšlenkové reprodukce vzhledem k jejich nevýraznému rozlišení ve dvou časově hodně vzdálených termínech. Druhá je vždy objevenována ve srovnání s objevem první s časovým odstupem poměrně velkým. To má za následek, že myšlenková reprodukce pak probíhá ve třech kvalitativně rozdílných etapách — s kvalitativní změnou mezi první a druhou a mezi druhou a třetí etapou. V první je vyslovována určitá teze jako myšlenková reprodukce jedné stránky nevýrazného (neantagonistického apod.) rozporu, v druhé je pak formulována antiteze o druhé stránce téhož rozporu; v třetí dochází k jejich syntéze. Jde zde zjevně o konkrétní projev zákona negace negace v dialektice myšlení.

V této kapitole se chceme stručně obírat myšlenkovou reprodukcí prvního typu.

Myšlenková reprodukce prvního typu probíhá podle *zákona dialektického dilematu*. Podle něho se totiž myšlenkově reprodukuje boj mezi výraznými protiklady (antagonistickými apod.) jako stránkami rozporu řešitelnými jenom formou zvratu

a skutečně pak takto řešenými, a to v podobě dvou vzájemně se dialekticky vylučujících tezí, které současně stejným způsobem vylučují třetí možnost. Buď jedno nebo druhé — třetí (teze, myšlenka, teorie, metoda apod.) je dialekticky vyloučeno.

Jedna z těchto tezí odráží vždy vývojově relativně progresivnější stránku (někdy jen některý její moment či momenty) příslušného výrazného rozporu než druhé. Na první pohled je však málokdy jasné, která z nich to je — tím spíše, že ta regresivnější může být myšlenkově odrážena méně pravdivě a jevit se proto progresivnější, než je ve skutečnosti. To platí více versa i o tezi progresivní. Je možno jen konstatovat, že v procesu dialektickologického zdůvodňování (viz kap. 7) je nejdříve třeba zajistit, ověřit apod. maximální pravdivost obou typů tezí, a pak se pochopitelně rozhodnout pro vývojově progresivní, stojíme-li jednoznačně na straně společenského pokroku. Před takovými dialektickými dilematy závažnějšího i méně závažného rázu stával i dříve a stojí dnes a denně, skoro v každou hodinu prakticky každý člověk, kolektiv, třída, strana, vedení státu apod.

Zákon dialektického dilematu mohli bychom formulovat asi takto: *Ze dvou vzájemně se vylučujících a také jakoukoliv třetí možnost vylučujících tezí, myšlenkově reprodukcujících boj mezi výraznými (antagonistickými apod.) protiklady jako stránkami rozporu řešitelného a pak řešeného formou zvratu (za předpokladu, že jsou obě stejně pravdivé), je jedna vývojově progresivního a druhá méně progresivního až regresivního charakteru.*

Požadavky plynoucí z tohoto zákona nás nabádají, abychom neusilovali o smíření nesmiřitelného, abychom se rozhodli, abychom volili mezi dvěma vzájemně se dialekticky vylučujícími tezemi, a když se rozhodneme pro progresivní, abychom usilovali o její maximální pravdivost a optimální realizaci závěrů z ní vyplývajících.

Dialekticky pojímané dilema se kvalitativně liší od formálně logického dilematu, které je vlastně jen určitým aspektem a současně důsledkem plynoucím ze zákona vyloučeného třetího a zčásti i ze zákona nepřípustnosti sporu. Do dialekticky pojímaného dilematu nepatří jen rozhodování, výběr mezi dvěma tezemi, ale také jak myšlenková reprodukce proběhnuvšího objektivně reálného zvratu, tak především kvalitativní změna ve vývoji našeho myšlení o té nebo oné otázce v důsledku toho, že jsme se rozhodli pro jednu ze dvou vzájemně se vylučujících tezí. To už pak není pro nás jedna ze dvou možností, ale nová kvalita v myšlení. Jestliže se v průběhu vývoje této kvality našeho myšlení opět vyskytnou ve skutečnosti, kterou odrážíme, antagonistické protiklady, které myšlenkově reprodukcujeme opět v podobě dvou vzájemně se vylučujících tezí, pak se vše znovu opakuje. Proběhne nová kvalitativní změna. Může se to opakovat mnohokrát. Z hlediska dějin dialektickologické stránky logického myšlení se to již také bezpočtukrát opakovalo a ještě bude opakovat. Mezi libovolně zvolenými třemi kvalitami je pak zjistitelný vztah, který je výsledkem působení zákona negace negace v našem myšlení. Třetí kvalita přitom vždy v něčem připomíná tu první a v malém, v podstatě stále se zmenšující míře i ty předcházející.

Uvedená formulace názvu zákona dialektického dilematu je, jak se zdá, plně zdůvodněna. B. M. Kedrov, maje na mysli v podstatě též zákon, použil formulace „zákon rozřešení (překonání) reálného rozporu“ a píše o něm jako o dialekticko-logické formulaci zákona vyloučeného třetího. Jak vyplývá z rozboru druhého, jím napsané části kolektivního díla *Dialektika i logika*,⁴⁶ byl by pro něho přijatelný

i název shodný s názvem formálně logického zákona vyloučeného třetího. S prvou formulací nelze souhlasit, protože je jednostranně ontologická a vlastní dialektologický zákon se v ní rozumí jen jako dialektologický aspekt. Druhá možnost pak vede k nepřipustnému stírání kvalitativně zcela odlišných zákonů formální a dialektické logiky. (Kvalitativního rozdílu mezi nimi je si ovšem B. M. Kedrov v podstatě také vědom.)

Znění formálně logického zákona vyloučeného třetího, z něhož zde vycházíme, jsme už uvedli v předcházející kapitole. Plyne z něho mimo jiné požadavek nepovažovat ze dvou vzájemně se vylučujících kontradiktorických soudů (výroků) za nepravdivé oba, ale jenom jeden z nich. O kontradiktorických soudech (výrocích) podle obou zákonů (nepřipustnosti sporu i vyloučeného třetího) platí: jeden z nich je pravdivý, druhý je nepravdivý, tertium non datur. Tento důsledek má pro formálně logické myšlení veliký význam. Právě na něm je založen nepřímý důkaz⁴⁷ a některé jiné formálně logické operace.

A. A. Zinovjev a už dříve J. Lukasiewicz i jiní formální logikové věnovali a věnují hodně pozornosti otázkám tříhodnotových a vícehodnotových logik. Klaus napsal, že formální logika je „vědou absolutních pravd“. To však platí jen pro dvouhodnotovou formální logiku. Jako lze, a je to i třeba, mezi možným a nutným, mezi nahodilým a nutným apod. rozlišovat mnoho mezihodnot, tak je třeba rozlišovat mezihodnoty i mezi nepravdou a pravdou. (O jisté rozlišení základních pravdivostních hodnot jsem se pokusil v roce 1962; srovnej Příspěvky . . . , str. 143—165.) E. de Gortari vtipně poznamenává, že dialektická logika počítá s nekonečným množstvím takových hodnot, že je nekonečně hodnotová. V tomto směru mají vícehodnotové logiky blíže k materialistickodialektické logice než dvouhodnotové formální logiky, ať už subjekto-predikátové, nebo výrokové. Jestli A. Joja měl na mysli tuto skutečnost, pak měl pravdu. Požadavek zarátovat a zařadit symbolickou logiku pod „firmu“ (sous le signe) dialektické logiky je však zjevně jednostranný. Kvůli jistému přiblížení vícehodnotových logik k logice dialektické nelze přece ztrácet ze zřetele jejich kvalitativní rozdíl v mnoha jiných a namnoze ještě zásadnějších směrech. (U žádné formální logiky není brán zřetel na to, co myšlení z hmotné skutečnosti odráží, neoperuje se s kategorií praxe apod.)⁴⁸

Ať už formálně logický zákon vyloučeného třetího ve dvouhodnotových logikách nebo zákon vyloučeného čtvrtého ve tříhodnotových logikách — popř. zákony vždy dalšího vyloučeného ve vícehodnotových logikách — všechny se zásadně kvalitativně liší od zákona dialektického dilematu, který jsme v této kapitole formulovali. Rozdíl mezi nimi je tak zjevný, že tentokrát ani netřeba připomínat, že jde o zcela jiné sféry logického myšlení, v nichž působí, že mají zcela jiné funkce v našem myšlení apod. Vše je v podstatě implikováno v provedeném rozboru. Zato je nutno ještě dodat, že zákon dialektického dilematu se poměrně dost často prosazuje v dialektologické oblasti vědeckého logického myšlení. Dojde-li ve vědě k ostrému vyhocení dvou názorů na jeden a týž problém, třeba na výsledky Michelsonova pokusu, pak kvalitativní — hluboká a zásadní — změna jednoho způsobu uvažování za dosavadní způsob je nejlepším řešením všude tam, kde z věcných důvodů nemůže jít o syntézu obou názorů. Před takovým dialektickým dilematem stál a takto jej vyřešil svého času A. Einstein. Nová kvalita jeho způsobu uvažování nevyplývala z čistě logickou nutností ze sumy dosavadního vědění, ani nebyla bezprostředním výsledkem pokusů. A přece i v této nové kvalitě byla také dosavadní kvalita nejen dialekticky negována

a pozvednuta na vyšší stupeň, ale v jistém smyslu i uchována.⁴⁹ Tak tomu bylo v podstatě i při objevu radioaktivity, kybernetických zákonitostí apod. Ve všech těchto případech byla nová kvalita vědeckého uvažování doprovázena „momentem překvapivé objevnosti“ vědeckého myšlení.⁵⁰

5. O zákoně dialektické syntézy teze a antiteze

Dokazující samostatnou existenci zákona dialektického dilematu, dokazovali jsme tím současně a částečně snad již též dokázali, že stejně tak existuje i zákon dialektické syntézy teze a antiteze.

K dosavadnímu rozboru myšlenkové reprodukce kvalitativní změny, uskutečňující se v jsovcu (pojímaném marxisticko-ontologicky) formou postupného přechodu v důsledku nevýraznosti (neantagonističnosti apod.) základního rozporu měnící se kvality, k rozboru myšlenkové reprodukce, která probíhá ve třech kvalitativně odlišných etapách (teze — antiteze — dialektická syntéza), je však třeba ještě poměrně mnoho dodat. Především stručně k formě kvalitativních změn mezi těmito etapami. Mívají většinou podobu postupného přechodu, i když ani forma zvratu není vyloučena, zvláště mezi prvou a druhou etapou. Jestliže se nová teze, vlastně antiteze nebo i dialektická syntéza obou předcházejících tezí prosazují za ostrého odporu obhájců bezprostředně předcházející vývojové etapy v myšlenkové reprodukci skutečnosti, pak tyto kvalitativní změny nemohou nemít některé rysy zvratu. Kvalitativní změna v tomto případě však prakticky nikdy nemůže být tak náhlá, zvláště ne v procesu přípravy vlastní dialektické syntézy, jako bývá u zvratu. Antiteze obsahuje pojmy (též soudy, výroky apod.), které jsou vůči pojmům (též soudům, výrokům apod.) teze ve vztahu dialektické kontrárnosti, někdy však také ve vztahu dialektické kontradikce. Všeobecně zde jde spíše o kontrárnost než o kontradikci.⁵¹

Z hlediska progresivnosti jsou teze i antiteze — s přihlédnutím k jejich ontologickým aspektům — neutrální. Antiteze ovšem tím, že odstraňuje jednostrannost teze a umožňuje pozdější přechod k dialektické syntéze obou, je ve svém základním dialektickologickém významu progresivnější než teze. Kvalita, která je výsledkem syntézy obou, je pak ještě progresivnější. Je to samozřejmé, protože v tomto případě jde o konkrétní projev zákona negace negace v dialektice myšlení. Z uvedených důvodů je možno při formulaci vlastního znění zákona dialektické syntézy teze a antiteze abstrahovat od hlediska progresivnosti jednotlivých etap myšlenkové reprodukce. Zato je třeba uvést, že teze a antiteze jsou parciálními pravdami. Každá je totiž pravdou jenom o jedné části, o jedné stránce rozporu, kdežto výsledek jejich dialektické syntézy představuje skutečnou pravdu, nesporně pravdu vyššího stupně.

Ještě malou poznámku ke zmíněným třem etapám. V daném případě se nejedná jenom o triádu. Tyto etapy jsou pouze libovolně zvolené tři stupně z nekonečného (rozuměj: prakticky nekonečného) množství takových stupňů. Jejich sled by mohl být uzavřen, zakončen pouze v důsledku úplného přerušení procesu myšlenkové reprodukce skutečnosti.

Zákon myšlenkové syntézy teze a antiteze zní asi takto: *Dvě teze dialekticky kontrární, někdy též dialekticky kontradiktorické, po sobě vyslovené (v souladu se sukcesivním charakterem zjištění příslušných skutečností) — teze a antiteze — které myšlenkově reprodukují nevýrazné (neantagonistické apod.) protiklady jako stránky rozporu, řešitelného a pak řešeného formou postupného přechodu*

a shrnutím těchto protikladů, jsou obě jen parciálně pravdivé a vyššího stupně pravdivosti se dosahuje jejich dialektickou syntézou.

Nejdůležitějším požadavkem plynoucím z tohoto zákona je pobídka k tomu, abychom usilovali o dialektickou syntézu takové teze a antiteze. Není ovšem jednoduché zjistit, které teze jsou syntetizovatelné a které nikoliv.

Uvedená vzájemná dialektická kontrárnost, s níž se zde většinou setkáváme, jednak není jejich výlučným znakem (bývají též dialekticky kontradiktorické), jednak sama není žádným zcela jednoznačným určením. Dialektická kontrárnost je v zásadě dvojího druhu. Jednak typu „tato růže je červená“ — „tato růže je žlutá“, kde za podmínky pravdivosti jedné z nich jde prakticky o kontradikci. (U tohoto typu jde současně o jistý typ formálně logicky pojímané kontrárnosti.) Nebo typu „tento objekt je vlnového charakteru“ — „tento objekt je korpuskulárního charakteru“, kde jde vzhledem k parciální pravdivosti obou o kontrárnost v užším slova smyslu. Je jí možno s jistou aproximací objasnit v duchu formálně logické teorie typů abstrakce. V uvedeném příkladě to znamená, že „vlnový charakter“ je vlastnost a „korpuskulární charakter“ je vlastnost vlastnosti. To ovšem platí jen pro mikroobjekt. V mikrosvětě mají korpuskule pouze charakter jakési excitace pole. „Korpuskulární charakter“ bývá také vlastnost a „vlnový charakter“ je pak vlastnost vlastnosti. To platí pro makroobjekty. Analyzovaný příklad zdánlivě beze zbytku objasňuje podstatu druhého druhu dialektické kontrárnosti, ve skutečnosti je to však všechno ještě složitější, formálně logicky beze zbytku nepostižitelné. Skutečnosti v maximální a současně též v jisté minimální míře odpovídá pouze všeobecně konkrétní zjištění, že mezi uvedenými pojmy a soudy existuje vztah dialektické kontrárnosti.

Požadavek usilovat o dialektickou syntézu teze a antiteze tedy současně znamená (jde o jakousi jeho podmínku) analyzovat podstatu vzájemného vztahu mezi tezí a antitezí a zjistit možnost jejich syntézy. Prokáže-li se parciální pravdivost obou, je možno přistoupit k syntéze. Vidět rozdvojenost pravdy a manipulovat s oběma jejími částmi tak, aby se došlo k jediné vyšší pravdě,⁵² to je požadavek vyvoditelný ze samé podstaty analyzovaného zákona.

Několik poznámek musíme připojit k formulaci názvu zákona. Někteří marxističtí autoři začali v poslední době používat při výkladu zákona negace negace pojmů *teze* a *antiteze* především jako marxistickoontologických kategorií. My vycházíme z toho, že sice mají také svůj ontologický aspekt, protože vždy něco ze jsoucna odrážejí, tento jejich aspekt je však druhořadý, ne-li až třetího řádu — vedle aspektu gnoseologického. Domníváme se, že v materialistické filosofii může být prvořadým pouze jejich aspekt dialektikologický. Proto je považujeme za důležité kategorie dialektické logiky. Ve svém nejužším významu jsou totožné s kladným a záporným soudem v jeho dialektické, jednotě s pojmem, v širším se rovnají kterékoli dialekticky pojímané formě (prvku dialektického) myšlení a v nejširším se vztahují také na vzájemně kontrární až kontradiktorické hypotézy, teorie, metody, postupy, životní postoje apod. Připomínám, že ve formulaci zákona dialektické rozpornosti myšlení jsme jich použili ve významu širším. To odpovídá tomu, že jsme při této formulaci ještě poměrně dost abstrahovali od celé složitosti myšlenkové reprodukce skutečnosti a zaměřovali se hlavně na evoluční fázi jejího vývoje. Naproti tomu ve formulaci zákona dialektického dilematu a dialektické syntézy teze a antiteze už jsme jich užili ve významu nejširším. Nejužšího používáme jen při poněkud zjednodušeném objasňování, při jakémsi modelování podstaty různých tezí.

Kategorie *syntéza* je běžná ve formální logice jako kontrární pojem k *analýze*. My zde pojímáme syntézu jako dialektickologickou kategorii shodně s P. V. Kopninem (srovnej *Dialektika kak logika*, izd. Kiev. univ., 1961, str. 371–381). Chtějíc to zdůraznit, používáme v názvu zákona výrazu *dialektická syntéza*.

Ve své poslední studii o zákonech dialektické logiky ve vztahu k zákonům formální logiky vychází B. M. Kedrov z toho, že v myšlení, u něhož nerozlišuje explicitně jeho stránku dialektickologickou a formálně logickou, působí zákon zahrnutého třetího. Má za to, že ve formální logice neodpovídá tomuto zákonu žádný zákon, kdežto v dialektické logice dokonce dva, totiž „zákon rozřešení (překonání) reálného rozporu“ a „zákon vyjádření reálného rozporu“.⁵³ Domnívám se, že o jakési zahrnutí třetího v myšlení sice jde, nejde však o zákon ani formální, ani dialektické logiky. Uvedené rozlišení obou dialektickologických zákonů vyplývá z neujasnění předmětu dialektické logiky a je v podstatě plodem jeho pojetí typu $MD = TP = DL$ (viz pozn. 6). Prvý z nich je ve skutečnosti pouze jedním momentem zákona jednoty a boje protikladů. Druhý je v podstatě totožný se zákonem dialektické syntézy teze a antiteze. Formulace jeho názvu je však nesmírně mlhavá. Konstatuje se v ní pouze, že jde o vyjádření reálného rozporu, což je méně než málo. Námi navržená formulace „zákon dialektické syntézy teze a antiteze“ naproti tomu, jak se domníváme, výstižně postihuje jeho nejpodstatnější rysy.

Jedni myslitelé v minulosti zjišťovali, že poznání je sensuálního charakteru. Svá zjištění většinou jednostranně přeháněli ve svých empiristických až sensualistických koncepcích. Jiní myslitelé formulovali svou antitezi o racionálním charakteru poznání, zveličující namnoze toto své zjištění ve svých racionalistických filosofických soustavách. Cestou myšlenkové syntézy této teze a její antiteze na základě praxe vybuodovali zakladatelé marxismu-leninismu svou filosofii, která je v podstatě sensuálně racionální filosofií praxe.⁵⁴ — Dějiny logiky jsou také dějinami analýz zákonů formální logiky. (Současně jsou ovšem dokladem toho, že absolutizace platnosti jejich „zákonů“ vede až k vytváření metafysických, antidialektických filosofických soustav.) Hlavně v posledních dvou staletích se postupně a různými cestami dochází k objevům zákonů dialektické logiky. Jejich objevitelé buď neúměrně zveličují jejich význam, nebo mívají někdy dokonce nihilistický poměr k zákonům formální logiky. Dnes však už je jasné, že pouze myšlenková syntéza obou s přihlédnutím ke specifickým sférám jejich působení, k jejich zvláštním funkcím a požadavkům představuje, resp. bude představovat pravdu vyššího stupně. — Když Engels ve svých poznámkách zařazených do *Dialektiky přírody* píše o plynulém přechodu mezi kontrárními pojmy, o tom, že mezi nimi neexistují „hard and fast lines“, když se Lenin na mnoha místech zmiňuje o pružnosti pojmů, mají oba v podstatě na mysli působení analyzovaného zákona v dialektice vztahů mezi pojmy.

K jednomu předpokladu B. M. Kedrova je třeba se ještě vrátit aspoň stručnou poznámkou. Totiž k tomu, že ve formální logice neexistuje žádná paralela k tomuto zákonu. Z dějin vývoje logiky je znám Überwegův pokus formulovat větu (zákon) „des zwischen konträren Gegensätzen in der Mitte liegenden Dritten“. F. Überweg vycházel z toho, že zákon nepřipustnosti sporu se stejně jako zákon vyloučeného třetího týká jen kontradiktorických soudů. Zvláště to mu je umožnilo sjednotit v tzv. kontradiktorické disjunkci. Pro vztah mezi dvěma kontrárními soudy musel formulovat nový zákon, protože z hlediska tohoto vztahu buď (1) může být pravdivý jeden takový soud, nebo (2) druhý — anebo (3) mohou být

oba nepravdivé. A toto třetí považuje F. Uberweg právě za ono „ležící uprostřed“ mezi prvním a druhým, čili za zahrnuté třetí.⁵⁵ Ve skutečnosti nejde však o zvláštní formálně logický zákon, ale jen o dílčí důsledek plynoucí ze zákona nepřipustnosti sporu, protože tento zákon se týká také soudů kontrárních. Nicméně právě tento důsledek představuje jistou formálně logickou paralelu k zákonu dialektické syntézy teze a antiteze. Na první pohled je však současně jasný nebetyčný rozdíl mezi tímto důsledkem a analyzovaným dialektickologickým zákonem.

Za další určitou paralelu k tomuto zákonu je třeba považovat i tzv. dvojnásobnou negaci. Ve výrokové logice se obvykle zapisuje jako $p \equiv p$. Bývá uváděna mezi prvními zákony, mezi tzv. tautologickými pravidly této logiky, a čte se takto: není pravda, že ne- p tehdy a jen tehdy, když p . Proti tezi, že jde v tomto případě o další paralelu k analyzovanému zákonu, možno namítnout, že formálně logická negace, a tudíž také formálně logická dvojnásobná negace, je zásadně něco jiného než dialektická negace a negace negace. Vskutku je tomu tak. Jenže zákon dialektického dilematu a zákon vyloučeného třetího jsou také „nebe a dudy“, a přesto lze mezi nimi vidět jistou paralelu, něco málo společného. Činí tak i B. M. Kedrov, i když název posledně jmenovaného zákona formuluje jinak. Není proto důvod *vůbec* je nesrovnávat. Formálně logická negace zcela a bezvýhradně, kontradiktorycky popírá negované. Takže stejná negace dříve negovaného se rovná původnímu (soudu, pojmu). Dialektická negace naproti tomu uchovává kladné v záporném, takže po proběhnutí negaci negace máme ve výsledku mnoho z předcházejících stadií negovaného. V každé dialektické negaci, a tím i v negaci negace se však také „popírá“ předcházející stadium a formálně logická dvojnásobná negace zase — přes opačné tvrzení formálních logiků — obsahuje v sobě *něco* z obsahu jednoduše negovaného soudu. Je to patrně třeba ze srovnání těchto dvou vět: „Na stole leží hodinky“ a „není pravda, že na stole neleží hodinky — tehdy a jen tehdy, když na stole leží hodinky“. To „něco“ je názor, že na stole hodinky neleží, čili jednoduchá negace, kterou musel někdo vyslovit, aby *vůbec* mělo smysl použít dvojnásobné negace. A toto „něco“ v původním kladném soudu ještě aktuálně neexistovalo. Existovalo v něm nanejvýš potenciálně. Velmi zajímavou studii o těchto otázkách publikoval nedávno Dan Bedereu.⁵⁶

V každém případě zákon dialektické syntézy teze a antiteze a zákon dvojnásobné negace ve výrokové logice mají v našem myšlení své zvláštní sféry platnosti, které nelze mechanicky směřovat, což ovšem neznamená, že se formálně logická analýza nesmí inspirovat výsledky dialektické logiky a naopak. Oba zákony mají také zcela odlišné funkce a z obou vyplývají zásadně jiné požadavky na uvědomělé logické myšlení.

Zastávat stanovisko, že v záležitostech našeho myšlení, o nichž jsme pojednávali v této a v předcházející kapitole, jsou kompetentní jenom zmíněné formálně logické prostředky (zákony, jejich důsledky, funkce a požadavky), nemohlo by nevést naše myšlení k metafyzickému, nedialektickému přístupu ke skutečnosti, hlavně k vylučování syntetizovatelných tezí, a značně by brzdilo vývoj vědeckého, a nejen vědeckého myšlení. Naproti tomu představuje jednostranné využívání obou analyzovaných zákonů dialektické logiky (nejčastěji jde o zacházení s pojmy pod záminkou jejich vzájemného splývání) typické rysy sofistického způsobu myšlení, které nemají nic společného s materialistickou dialektikou jako logikou.

6. O některých jiných „zákonech“

Někteří autoři uvádějí ve svých pracích různé zákony, které podle nich objektivně působí v oblasti dialektiky myšlení a dialektického způsobu myšlení. Téměř všichni se spokojují jen s formulací názvu takového zákona a ani se nepokoušejí formulovat jeho znění. Jedinou nám známou výjimku budeme dále citovat. Práce, v nichž svou formulaci názvu nebo onoho zákona uvádějí, týkají se vždy něčeho jiného, analyzují jiný problém a zmínky o těchto zákonech mají v nich proto jen příležitostný charakter. Uvedeme je a stručně posoudíme počínaje těmi, které se týkají nejobecnějších jevů, a konče těmi, které souvisí s jevy méně obecnými.

Pletnevův „absolutní zákon myšlení“ formulovaný jako „zákon rozdvojení jediné a vývoje skrze překonání rozporů“⁵⁷ je leninský soujem velmi důležitých aspektů zákona jednoty a boje protikladů, z velké části též zákona přechodu kvantitativních změn ve změny kvalitativní a nepřímý i-zákon negace negace. Dialektickologické stránky myšlení se dotýkají v téže, a jenom v téže míře jako jmenované zákony materialistické dialektiky. Poněvadž ani ony, ani jejich soujem nepostihují nic specifického, žádný konkrétní projev těchto zákonů v dialektice myšlení, není jejich dialektickologický aspekt aspektem základním. Pletnevova formulace názvu zákona proto nevystihuje žádný zákon dialektické logiky.

V souvislosti s kritikou tzv. „dialektiky komplementarity“, jak ji obhájí Destouches-Fevrier, zmiňuje se N. V. Karabanov také o „zákonu vzájemného splývání (pronikновения) protikladů“.⁵⁸ Platí o něm to, co jsme výše uvedli o Kedrovově „zákoně rozřešení (překonání) reálného rozporu“. Kromě toho jde zde o to, čemu v dialektice myšlení odpovídá jako jeho konkrétní projev „vzájemné splývání mezi kontrárními pojmy“ a jiné obdobné jevy. Už víme, že to jsou jen jednotlivé případy, příklady působení zákona dialektické syntézy teze a antiteze. Ani Karabanovův „zákon“ není zákonem dialektické logiky.

Už v roce 1955 formuloval E. V. Iljenkov „zákon teoretického myšlení“ takto: „Teoretické myšlení musí vyjadřovat ve formě výchozího určení předmětu takovou stránku tohoto předmětu, která představuje nejjednodušší nutnou podmínku, nutný a všeobecný následek, produkt vzájemného působení všech ostatních stránek daného předmětu, přitom následek, který se produkuje pohybem, životem předmětu v rozměrech stále se rozšiřujících.“⁵⁹ Pozoruhodné na této formulaci je především to, že podle názoru jejího autora uváděný zákon něco „musí“. Žádný zákon nic „nemusí“; ale tak, jak autor velmi plasticky ukazuje, skutečně musí postupovat každý vědec, který používá ve své teoretické práci metody vědecké abstrakce. Fakticky zde jde pouze o formulaci metodického pokynu, který je vyozen pro oblast teoretického myšlení z dialektiky vztahu mezi logickým a historickým. V upravené formulaci (místo „musí vyjadřovat“ jen „vyjadřuje“) jde o postžení konkrétní aplikace obecného dialektickologického vztahu mezi logickým a historickým na oblast teoretického myšlení. Zákon dialektické logiky to není.

Rovněž pouze dialektický vztah mezi jinou dialektickologickou dvojicí kategorií měl na mysli též autor, když jednu kapitolu své monografie nadepsal „Jednota abstraktního a konkrétního jako zákon myšlení“.⁶⁰ Vztahy mezi dvojicemi dialektickologických kategorií, i když v nich pochopitelně jsou vystopovatelné projevy působení mnohých zákonů dialektickohistorického materialismu, nejsou samy o sobě zákony.

Ve svých *Principech dialektické logiky* uvádí M. M. Rozental na jednom místě vedle sebe celou řadu názvů „specifických zákonů myšlení“.⁶¹ Většina se jich týká poznání; protože se Rozental domnívá, že $DM \neq TP = DL$ (viz pozn. 6), není si vědom rozdílu mezi zákony dialektickologickými a gnoseologickými. Oblasti dialektiky myšlení a dialektického myšlení se týkají jen „zákony určující vzájemný vztah a působení analýzy a syntézy, indukce a dedukce“. Také o dialektice vzájemného vztahu mezi těmito logickými prostředky však platí totéž co o jiných dvojicích dialektickologických kategorií. Takové vzájemné vztahy jsou vždy v jistém smyslu zákonité, ale zákony to nejsou.

Jiné názvy dialektickologických zákonů, a tím méně jejich znění, pokud je nám známo, dosud zformulovány nebyly.

7. Zákon dialektickologického zdůvodňování

Ze jsoucna nekonečně rozmanitého a prakticky nekonečně rozlehlého člověk myšlenkově reprodukuje poměrně malou, i když stále se rozšiřující oblast. Patří do ní především přírodně hmotná a veškerá společenská skutečnost v jejím marxistickoontologickém pojetí, tj. včetně ontologických aspektů lidské poznávací a myšlenkové činnosti. Myšlenkově však také reprodukuje ostatní aspekty této činnosti, hlavně aspekt gnoseologický a dialektickologický.

Pravdivost veškerého poznání — jako poznatků i jako procesu — ověřujeme praxí v její funkci kritéria pravdy. Tuto otázku studuje gnoseologie, protože její základní aspekt je gnoseologický. Je těsně spjat s aspektem marxisticko-ontologickým. Má však také svůj dialektickologický aspekt. A právě tento aspekt je předmětem studia materialistické dialektiky jako logiky. Má zde konkrétní podobu *zákona dialektickologického zdůvodňování*.

Toto zdůvodňování je jedním z mnoha logických aspektů velmi důležité činnosti, totiž vyhodnocování výsledků praktické prověrky, výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy. Toto vyhodnocování je současně cestou, formou, v níž se uvedené zdůvodňování uskutečňuje. Materiální rezultáty jakéhokoli typu praxe, jíž ověřujeme pravdivost poznatků i celého poznávacího procesu, jsou samy o sobě pro poznání irelevantní. Fakticky jsou však vždy doprovázeny naším hodnocením. Pravdivost našeho poznání prokazují teprve *vyhodnocené* materiální rezultáty praktické činnosti. Potřeba hodnocení jako formy zdůvodňování vyplývá dále z toho, že praxe ve své funkci kritéria pravdy má nejen absolutní, ale také relativní charakter.⁶² Do jisté míry musí myšlenková interpretace materiálních rezultátů praxe (jejich hodnocení) korigovat důsledky plynoucí z tohoto jejího relativního charakteru.

Zvláště pečlivě je třeba hodnotit rezultáty tzv. *zprostředkované formy praxe* v její funkci kritéria pravdy. (Používáme jí všude tam, kde nemusíme nebo zatím nemůžeme použít bezprostřední formy praxe v téže funkci).⁶³ Jde totiž o to, že tyto rezultáty nejsou hmotné povahy v tom smyslu, že by byly hmotou. Praxe se účastnila jejich získávání jen zprostředkovaně. Rezultáty *sensuálně empirické zprostředkované formy praxe* jako kritéria pravdy mají podobu výsledků smyslového nazírání, pozorování a smyslového poznání. Účast praxe v nich spočívá ve zjištění ověřeném bezprostřední praxí, že nás smysly v podstatě spolehlivě informují o světě. Nicméně samy o sobě mají pro poznání jen poměrně malou hodnotu. Teprve jejich vyhodnocení má velký význam pro naše poznání vůbec a pro myšlení zvláště. Rezultáty racionální zprostředkované formy praxe — toť

jednotlivé prvky vlastního logického zdůvodňování, jednotlivé zákony a formy myšlení. Praxe je v nich účastna jako to, co nesčetněkrát v dějinách lidstva i v životě každého jednotlivce ověřilo a stále ověřuje jejich spolehlivost. Zmíněné prvky, pokud mají podobu jednotlivých forem myšlení, je třeba také zhodnotit, zpracovat a uskutečnit s nimi příslušné myšlenkové operace.

V zásadě existuje formálně logické a dialektickologické zdůvodňování. K prvému se vrátíme později. To druhé, které je především předmětem našeho rozboru v této kapitole, spočívá v přihlížení k tomu, zda byly a jsou v našem myšlení respektovány požadavky plynoucí ze všech zákonů dialektické logiky, včetně zákona dialektickologického zdůvodňování. V užším slova smyslu to znamená přihlížet k požadavkům pouze tohoto zákona. V nejširším slova smyslu pak to znamená přihlížet nejen ke všem principům, zákonům a kategoriím dialektické logiky, gnoseologie a materialistické dialektiky, ale k veškerému serióznímu filosofickému i nefilosofickému vědění.

Z velkého množství možných způsobů, jak zdůvodňovat pravdivost těch nebo oněch tezí, je třeba vždy vybrat ty, které s ohledem na charakter zdůvodňovaných tezí a s ohledem na konkrétní situaci ve vývoji vědy a společnosti zaručují žádoucí úplnost zdůvodnění těchto tezí. Lenin považoval za nutné ve známé polemice o odborech vyzvednout tyto čtyři momenty, k nimž je třeba přihlížet: 1. zda se respektuje takové množství souvislostí, jaké je jen možno (princip všeobecné souvislosti), 2. zda se přihlíží v dostatečné míře k vývoji (princip vývoje), 3. zda se přihlíží k praxi, hlavně k tomu, čeho je třeba člověku, 4. zda jde o konkrétní pravdu.⁶⁴

Z dosavadního rozboru vyplývá, že zákon dialektickologického zdůvodňování je možno formulovat takto: *Dialektickologicky zdůvodněny, a tím i v postačující míře pravdivé jsou ty teze, jejichž zdůvodnění dosáhlo žádoucí úplnosti při vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy.*

Požadavky z tohoto zákona plynoucí lze shrnout tak, že je třeba používat tezí, jež byly takto zdůvodněny, a za pravdivé považovat teze dialektickologicky zdůvodněné.

Nehledě k Leninovu přínosu k objevu tohoto zákona, první jej jako zákon formuloval B. M. Kedrov a nazval „zákonem konkrétního objektivního důvodu“.⁶⁵ Za zdůvodnění označil přihlížení ke čtyřem výše uvedeným Leninovým požadavkům dialektické logiky. Kedrovova formulace *názvu* tohoto zákona má některé své přednosti, vyzvedává však jen víceméně libovolně vybrané jeho aspekty (objektivnost, konkrétnost). Pokud jde o výklad podstaty zákona, B. M. Kedrov nevzal v úvahu, že Leninovy požadavky dialektické logiky, které byly postačujícím zdůvodněním v určité konkrétní diskusi, nelze vydávat za dostatečné zdůvodnění univerzální, platné pro všechny možné situace. Na druhé straně to neznamená, že tyto požadavky nevyhovují jako zdůvodnění ve velmi mnohých situacích.

Formálně logický zákon dostatečného důvodu formuloval Leibniz. Jeho formulace prodělala značný vývoj. Dnes se má v podstatě za to, že zní: Každý pravdivý soud má svůj dostatečný důvod. Vyplývá z něho požadavek používat jen dostatečně zdůvodněných soudů.

Pro rozmanitost v hodnocení významu tohoto zákona jsou charakteristické vskutku krajní názory J. Tvrďého a G. Klause. První považuje tento zákon za nejdůležitější ze všech, protože vede k „induktivnímu počátku“; nevdá mu, že se tento zákon nedá formalizovat. Připomíná, že *logicky* je možno zdůvodnit soud

jen jiným soudem či soudy a že otázka zdůvodněnosti jednotlivého soudu jako takového už nepatří do logiky. Naproti tomu G. Klaus dovozuje, že tento zákon je pozůstatkem školní metafysiky 18. století, že u Leibnize nebyl myšlen jako zákon a že do logiky jej jako zákon zavedl teprve Chr. Wolff. Nepovažuje jej za zákon formální logiky, protože se nedá formalizovat. Jiného názoru je K. Ajdukiewicz. Ve svém Nárysu logiky, publikovaném v NDR v r. 1958, rozlišuje zprostředkované zdůvodnění předpokládající jiné soudy (čistě logické zdůvodnění), od bezprostředního zdůvodnění, za které považuje bezprostřední svědectví smyslů, smyslovou zkušenost. V tom druhém typu zdůvodnění možno hledat jistý náznak příbuznosti s pozitivistickými smyslovými daty, protokolárními větami, výše zmíněným induktivním počátkem J. Tvrdého a jinými příbuznými kategoriemi.⁶⁶

Za zmínku stojí názor tří marxistických formálních logiků, kteří tento formálně logický zákon v různé míře zdialektizovali. A. V. Savinov, domnívá se, že interpretuje formálně logický zákon dostatečného důvodu, vyložil v podstatě zákon dialektickologického zdůvodňování, a to podobným způsobem jako B. M. Kedrov. Je si vědom toho, že pro symbolickou logiku má tento formálně logický zákon význam jako princip formalizace důkazu, jako zveřejnění jedné ze stránek logické nutnosti. B. Fogarasi vyzvedl ve formulaci formálně logického zákona dostatečného důvodu, dialektickologický požadavek postačující úplnosti údajů o souvislostech a okolnostech. Něco podobného učinil také B. Dunham, když doporučoval, aby se pravdivost věty zjišťovala přihlížením k principu všeobecné souvislosti. D. P. Gorskij jej pojímá v podstatě jako dokázanost každé teze. To je tak široké určení, že se do něho vejde buď veškeré dialektickologické zdůvodnění, nebo jen formálně logický důkaz. Má za to, že při zdůvodňování těch nebo oněch tezí se konec konců opíráme vždy o praxi.⁶⁷ To ovšem není formálně logická, ani formálně logicky zdůvodnitelná teze.

Formální logika od hlediska praxe úplně odhlíží. Metafysika ji dokonce odmítá, stejně jako odmítá nebo ignoruje ostatní dialektickologické cesty zdůvodňování pravdivosti tezí. Ve svých důsledcích vede absolutizace formálně logického způsobu zdůvodnění cestou logického důkazu k tomu, že metafysik stojí bezradně před tím, čím a jak zdůvodnit pravdivost jediného soudu jako takového. Upadá přitom do sensualistických nebo racionalistických krajností a hledá lék ve všeindukcionalismu nebo v apriorismu. Naproti tomu sofisté ze zjištění, že není lehké jednoznačně zdůvodnit jakoukoli tezi nebo soud, vyvodili závěr, že je zdůvodnitelné všechno, když — jak se při své absolutizaci některých stránek dialektickologického zdůvodňování zcela chybně domnívají — přesvědčivě není zdůvodnitelné nic.

Než provedeme stručné shrnutí výsledků našeho zkoumání, musíme předejít, resp. zmenšit na minimum nebezpečí jednoho možného nedorozumění. V této studii jsme formulovali a analyzovali zákony dialektické logiky s nemalou silou vlastního přesvědčení o jejich oprávněnosti a odůvodněnosti, se značnou dávkou zaujatosti pro zvolenou metodu a výchozí hlediska. U čtenáře proto mohl vzniknout dojem, že autor podléhá iluzi o definitivnosti svých závěrů a postupů. Opak je však pravda. O žádném z problémů dialektické logiky by se nemělo v současné době více diskutovat, nic není dnes problematičtější než otázka jejich zákonů. Avšak předpokladem jakékoliv seriózní diskuse jsou vážné pokusy zaujmout vlastní stanovisko k neujasněným problémům. Tato práce chce být proto

jen jedním z přípravných příspěvků k dalšímu důkladnějšímu řešení uvedené otázky.

K nejzávažnějším výsledkům, k nimž jsme v této práci došli, patří pokusy formulovat čtyři zákony dialektické logiky.

1. *Zákon dialektické rozpornosti myšlení*: Vzájemně si odporující, tj. dialekticky kontradiktorické a někdy i kontrární, současně však dialekticky totožné teze (soudy, pojmy i jiné formy dialektickologické stránky myšlení) jsou pravdivé, jestliže mezi nimi existuje objektivní logický rozpor, odrážející jednotu a boj protikladů se všeobecně konkrétním přihlédnutím k totalitě souvislostí, v nichž se tyto protiklady vyskytují.

2. *Zákon dialektického dilematu*: Ze dvou vzájemně se vylučujících a také jakoukoli třetí možností vylučujících tezí, myšlenkově reprodukcujících boj mezi výraznými (antagonistickými apod.) protiklady jako stránkami rozporu, řešitelného a pak řešeného formou zvratu (za předpokladu, že jsou obě stejně pravdivé), je jedna vývojově progresivního a druhá méně progresivního až regresivního charakteru.

3. *Zákon dialektické syntézy teze a antiteze*: Dvě teze dialekticky kontrární, někdy též dialekticky kontradiktorické po sobě vyslovené (v souladu se sukcesivním charakterem zjištění příslušných skutečností) — teze a antiteze — které myšlenkově reprodukcují nevýrazné (neantagonistické apod.) protiklady jako stránky rozporu, řešitelného a pak řešeného formou postupného přechodu a shrnutím těchto protikladů, jsou obě jen parciálně pravdivé a vyššího stupně pravdivosti se dosahuje jejich dialektickou syntézou.

4. *Zákon dialektickologického zdůvodňování*: Dialektickologicky zdůvodněny, a tím i v postačující míře pravdivé jsou ty teze, jejichž zdůvodnění dosáhlo žádoucí úplnosti při vyhodnocování výsledků praxe v její funkci kritéria pravdy.

Z těchto zákonů a z požadavků z nich vyplývajících jsme vyvodili jejich funkce. Za nejzávažnější zjištěnou funkci je třeba považovat heuristickou funkci myšlenkové reprodukce skutečnosti podle zákona dialektické rozpornosti myšlení.

Formulované zákony, jejich požadavky a příslušné funkce jsme konfrontovali s některými zákony formální logiky, resp. s některými jejich důsledky, také s požadavky z nich plynoucími a s jejich příslušnými funkcemi. Došli jsme k závěru, že každá z těchto řad do jisté míry paralelních jevů představuje souhrn aspektů dvou kvalitativně odlišných, vzájemně se však nevylučujících stránek logického myšlení — dialektickologické a formálně logické. Jejich vzájemný vztah se řeší stejně jako vztah obou konfrontovaných logik v souladu se zákonem dialektické syntézy teze a antiteze. Teprve v posledních staletích a desetiletích se však vyslovuje a začíná obhajovat antiteze. Odtud některé ostřejší formulace v pracích dialektických logiků.

Otázka vztahu diskursivního rozumu (soudnosti) k tzv. rozumu dialektickému⁶⁸ je opět velmi aktuální, stejně jako otázka vztahu tzv. dialektického rozumu k soudnosti. Jejich vyřešení bude mít velký dosah pro další rozvoj obou zmíněných stránek logického myšlení a ve svých důsledcích i pro některá odvětví technických i biologických věd, pro vědecké řízení společenské výroby a některých dalších stránek života společnosti.

POZNÁMKY

¹ V. I. Čerkesov dokazuje a doplňuje toto zjištění mnohými zajímavými fakty, když líčí, kdy a jak řešili sovětsí filosofové otázku vztahu mezi materialistickou dialektikou, dialektickou logikou a teorií poznání. Srovnej V. I. Čerkesov, *Materialističeskaja dialektika kak logika i teorija poznanija*, Izd. Mosk. univ., 1962, 478 stran, zvláště Úvod a I. kap. (str. 3–79).

² K nejnámějším autorům těchto prací patří M. N. Aleksejev, L. P. Gokiel, A. Joja, M. M. Rozental, P. V. Kopnin, B. M. Kedrov, Eli de Gortari, V. I. Čerkesov, V. T. Pavlov, D. P. Gorskij, Henri Wald, E. V. Iljenkov, V. I. Malcev, P. S. Popov, Caio Prado Junior, Zd. Javůrek, A. M. Plotnikov, D. V. Pletnev aj.

³ Výrazů „materialistická dialektika jako logika“, „materialistická dialektická logika“, „marxistická dialektická logika“ (všude tam, kde je z kontextu zcela jasné, že jde o dialektickou logiku materialistickou, jen „dialektická logika“) budeme v celé studii používat jako synonymum.

⁴ Srovnej *Filos. čas. ČSAV*, 1962, 2, str. 231–232 a dále L. Tošenovský, *Příspěvky k základním otázkám teorie pravdy* (dále jen *Příspěvky...*), SPN, Praha 1962, str. 9 a 202 (pozn. 10).

⁵ Do dvou se třídí v díle *Filosofskaja enciklopedija*, 1. sv., Sov. enc., Moskva 1960, str. 485 (1. na koncepci těch, kdo Leninovu známou tezi o dialektice, logice a teorii poznání z Filosofických sešitů pojímají v duchu naprosté, formálně logicky chápané totožnosti uvedených disciplín, 2. na koncepci těch, kdo tyto disciplíny pojímají jako dialekticky totožné, tedy v jejich dialektické jednotě). Do šesti typů podle různých hledisek uspořádal pojetí předmětu marxistické dialektické logiky P. V. Kopnin ve studii *Izmenenije predmeta i soderžanija logiki...*, *Problemy metodologii i logiki nauk*, Uč. zap. Tomského gos. univ., 1962, 4, str. 5.

⁶ Tyto tři základní typy možno schematicky znázornit takto: 1. MD = TP = DL, 2. MD ≠ TP = DL, 3. MD ≠ TP ≠ DL, kde MD označuje materialistickou dialektiku pojímanou marxistickoontologicky, TP teorii poznání, DL dialektickou logiku, = vztah formálně logicky pojímané totožnosti nebo inkluze (levá strana vztahu zahrnuje jako svou součást pravou stranu vztahu) a ≠ vztah dialektikologicky pojímané totožnosti předpokládající relativní samostatnost.

⁷ Obsah pojmu „dialektická totožnost“ se vykládá v druhé kapitole této práce.

⁸ Výrazu *dialektickohistorický materialismu* (někdy jen „dialektický materialismus“) používáme ve významu zcela shodném s „materialistickou dialektikou v jejím širším pojetí“, zahrnujícím i teorii poznání a dialektickou logiku. Naproti tomu *dialektický a historický materialismu* — toť nejen materialistická dialektika v tomto širším pojetí, ale také dialektika přírody a historický materialismus.

⁹ Soudobou symbolickou logiku odmítá ostře jako logiku Günther Jacoby, profesor greifswaldské univ. v. v., v knize *Die Ansprüche der Logiker auf die Logik und ihre Geschichtsschreibung*, Kohlhammer, Stuttgart 1963, 192 strany.

¹⁰ Výrazu „zákon nepřipustnosti sporu“ budeme v zájmu jednoznačnosti používat místo u nás běžného výrazu „zákon sporu“.

¹¹ Nesouhlasíme proto beze zbytku s I. Čupachinem, který má za to, že s nimi nemají vůbec nic společného. Jejich specifikum spočívá v tom, že všechny se týkají jen výroků nebo komplexů výroků, zatímco tradiční zákon totožnosti se týká především pojmů atd. Srovnej I. J. Čupachin, *Voprosy teorii ponjatija*, Izd. Lenigr. univ., 1961, 140 stran, zvláště str. 127–139.

¹² Srovnej L. Tošenovský, *Příspěvky...* (viz pozn. 4), O kritice pojetí pravdy jen jako vlastnosti soudu, str. 197–216, zvláště str. 202, pozn. 10.

¹³ V tom spatřujeme jeden z důvodů, proč nepovažujeme B. M. Kedrovem formulovaný „zákon konkrétní, relativní totožnosti“ za zákon, ale jen za jednu z neodmyslitelných stránek „zákona dialektické rozpornosti myšlení“. Blíže se o tom pojednává v druhé kapitole této práce.

¹⁴ Srovnej *Dialektika i logika, Zakony myšlenija*, Izd. AN SSSR, Moskva 1962, *Časť vtoraja* (B. M. Kedrov), str. 212–213. Slova „konkrétní“ a „abstraktní“ v uvedených formulacích zákonů zvýraznil L. T.

¹⁵ Srovnej L. Tošenovský, *Příspěvky...* (viz pozn. 4), str. 167–170 a *Filos. čas. ČSAV*, 1961, 4, str. 524–526.

¹⁶ Srovnej *Dialektika i logika, Zakony myšlenija* (viz pozn. 14), *Časť pervaja* (B. M. Kedrov), str. 132.

¹⁷ Za názor postihující rozdíl ještě méně významný a v podstatě sporný považujeme stanovisko G. Klause (*G. Klaus, Einführung in die formale Logik*, DvřW, Berlín 1958, str. 98 až 100), podle něhož formální logika je teorií extenzionálních myšlenkových určení a vztahů, kdežto logika dialektická určení a vztahů intenzionálních. (Extenzionální je zde totéž jako postihující pouze poměr mezi pravdou a nepravdou, intenzionální znamená postihující příčinnost, nutnost, nahodilost apod.) O. Weinberger tento rozdíl v podstatě oprávněně odmítá

(O. Weinberger, *Logika*, SPN, Praha 1959, str. 19), i když něco pravdivého na tomto zjištění je, protože ani v tom případě, kdyby se vybudovalo sebevice logik modálních, nebude tím nikdy poštěno veškeré bohatství intenzionálních myšlenkových určení a vztahů, jemuž může být pravá dialektická logika v některých směrech přece jen ve větší míře než logika formální.

¹⁸ Některí autoři (Gokieli, Kopnin aj.) považují formální logiku za jednu stránku logiky dialektické. Vycházejí z toho, že existuje jediná logika — materialistickodialektická a že formální logika představuje jen její aspekt, její zvláštní případ. Toto stanovisko se zdá pro současnost nehájitelné. Subordinovat jevy je nesporně třeba. Není vyloučeno, že k takové subordinaci někdy v budoucnu dojde, nepůjde-li spíše o syntézu. Co subordinovat čemu, o tom může v poslední instanci rozhodnout jen praxe.

¹⁹ V poslední době jej bez dostatečného zdůvodnění a bez pochopení samé jeho podstaty, odmítl Vojtěch Tlustý. Naproti tomu píše o zákonu všeobecného vývoje, třebaže je jasné, že vzhledem k charakteru změn v anorganické přírodě a z některých dalších důvodů jde spíše o princip mater. dialektiky. Srovnej V. Tlustý, *Dialektické rozpory a jejich zákonitosti*, UK, Praha 1962, str. 21—25 a 116—143.

²⁰ Srovnej např. A. A. Čknaverjanc(ová), *Zakon toždestva*, Vyš. šk., Moskva 1961, str. 71.

²¹ Stranou zatím ponecháváme nepřímé příspěvky k objevu těchto zákonů. Nalézáme je u autorů, kteří se v podstatě snažili dialektizovat formální logiku (Fogarasi aj.), z jejichž úsilí mohl vzejít — konstatoval to P. V. Kopnin na základě zkušeností jednoho předrevolučního idealistického dialektického logika (Vasiljeva) — jen zvláštní typ formální logiky. Srovnej B. Fogarasi, *Logik, Aufb. V.*, Berlin 1956, 430 stran, a P. V. Kopnin ve studii, o níž je zmínka v poznámce č. 5, str. 14—17. A. V. Savinov v díle *Logičeskije zakony myšlenija* (Izd. Leningr. univ., 1958, 372 stran) v podstatě učil, že konkrétními projevy zákonů dialektiky v oblasti myšlení jsou důslednost, určitost a zdůvodněnost, které považoval především za zákonitosti myšlení. Vyjádřením různých momentů těchto zákonitostí správného logického procesu prý pak jsou jednotlivé zákony formální logiky. Srovnej str. 74 a 87—89. Přitom je jasné, že uvedené zákonitosti jsou spíše jen obecné a nutné rysy myšlení. Savinov je mimo jiné také nějak podobně charakterizuje. (Srovnej str. 27.)

²² Srovnej A. Joja, *Sur quelques aspects de la logique dialectique*, *Philosophes roumains contemporains*, Bukurešť 1958, str. 59—114, nebo u nás přístupnější ruský překlad O některých stranách dialektické logiky ve sborníku *Problémy filosofii*, Izd. IL, Moskva 1960, str. 193 až 222 (o obou tam formulovaných zákonech viz na str. 206—222). Srovnej též A. Joja, V. I. Lenin o razrabotke dialektičeskogo logiki..., *Filos. nauki*, 1962, 1—2, zvláště str. 74 v č. 1, a B. M. Kedrov (viz pozn. 14), str. 138—218.

²³ B. M. Kedrov, tamtéž, zvláště str. 212—213.

²⁴ Historicky vzato byla existence této dialektické totožnosti, stejně jako dialektické totožnosti v myšlení, objevena poměrně nedávno. Nejdříve zjistil člověk totožnost v podobě, v jaké je zachována v ontologických a v některých logických formulacích tradiční formální logiky ($A = A$). Po jejím antitetickým odmítnutí v idealistické dialektické logice dochází se teprve k možnosti myšlenkové syntézy obou pojetí totožnosti.

²⁵ Podstatu dialektické jednoty totožnosti a rozdílnosti v pojmu, soudu a úsudku úspěšně charakterizuje *Eli de Gortari*, *Vvedenije v dialektičeskiju logiku*, Izd. IL, Moskva 1959, str. 128—129.

²⁶ Ne všichni. D. P. Gorskij nadepsal svůj článek v čas. *Voprosy filosofii*, 1960, 8, str. 46 ad. *Problema formal'no-logičeskogo i dialektičeskogo toždestva*. (Zvýraznil L. T.)

²⁷ Srovnej A. Joja, O některých stranách dialektické logiky (viz pozn. 22), str. 207 až 212. V Rumunsku poprvé zveřejněno v podobě ústního sdělení v únoru 1956, publikovaného pak v *Cercetari Filosofice*, 1957, 5. Viz také Jojův článek v čas. *Filos. nauki* uvedený v pozn. 22, str. 74—75.

²⁸ Srovnej M. M. Rozental, *Principy dialektické logiky*, NPL, Praha 1962 (originál: Moskva 1960), str. 98—99.

²⁹ B. M. Kedrov (viz pozn. 14), str. 138—154.

³⁰ Srovnej tamtéž, str. 149.

³¹ U nás nejpřístupnější práce, které se nějak zajímavě obírají zákonem (formálně logické) totožnosti a dialektickou totožností myšlení nebo vůbec konkrétní totožnosti, jsou tyto (v závorce upozorňujeme u některých na zvlášť pozoruhodná místa): A. A. Čknaverjanc(ová), *Zakon toždestva* (viz pozn. 20); přehled jeho základních koncepcí — str. 26 ad., požadavky z něho vyplývající — str. 53, vymezení sféry jeho působnosti — str. 79); A. V. Savinov, *Logičeskije zakony myšlenija* (viz pozn. 21), str. 102—155 (požadavek vyplývající ze zákona totožnosti — str. 154—155, přehled typů omylů, k nimž vede porušování jeho požadavků — str. 125—126); *Dialektika i logika* (viz pozn. 14), Časť tretja (V. A. Lektorskij, N. V. Karabanov), str. 219 až

266 (přehled výkladů zákona totožnosti nejen v tradiční, ale i výrokové logice — str. 221–222); *D. P. Gorskij*, Logika, Učpedgiz, Moskva 1954 (zajímavá formulace zákona totožnosti: podmínkou existence myšlenky je její určitost — str. 149); *D. P. Gorskij*, Voprosy abstrakcii i obrazovanije ponjatiij, Izd. AN SSSR, kap. IV (částečně též V a VI); viz též článek téhož autora uvedený v pozn. 26; *V. T. Pavlov*, Otnošenije meždu ponjatijami, Izd. Kijev. univ., 1961 (vztah totožnosti — str. 31–65); *K. Berka*, *M. Mleziva*, Co je logika, NPL, 1962 (vztah totožnosti a různosti z hlediska výrokové logiky — str. 39–44).

³² Srovnej *B. Fogarasi*, Logik (viz pozn. 21), str. 56–57 a 163–166, a *P. S. Popov* v předmluvě k ruskému vydání téže knihy, Izd. IL, Moskva 1959, str. 20–21.

³³ Srovnej *A. V. Savinov*, Logičeskije zakony myšljenija (viz pozn. 21), str. 140.

³⁴ Srovnej tamtéž, dále *J. Bartoš* ve Filo. čas. ČSAV, 1960, 6, str. 945, a *A. A. Čknaver-janc(ová)*, Zakon toždestva (viz pozn. 20), str. 48.

³⁵ Srovnej *V. I. Lenin*, K otázce dialektiky, Filosofické sešity, SNPL, Praha 1953, str. 319 až 320, a *L. Tošenovský*, Příspěvky ... (viz pozn. 4) str. 118–122.

³⁶ Srovnej *L. Tošenovský*, Příspěvky ... (viz pozn. 4), str. 143–144.

^{36a} Je zajímavé, že *D. P. Gorskij* (Logika, viz pozn. 31, str. 150–152), *G. Klaus* (Einführung, viz pozn. 17, str. 56–57) i *K. Ajdukiewicz* (Abriss der Logik, Aufb. V, Berlin 1958, str. 79–82) mají za to, že nejen zákon vyloučeného třetího, ale i zákon nepřítvnosti sporu se týká jen kontradiktorních soudů. Domnívám se, že je to zčásti důsledek tzv. dialektizačních tendencí ve formální logice. Někteří marxističtí formální logikové tak asi chtěli dostat pod formální logický klobouk teze o tom, že to nebo ono je v jedné a téže souvislosti současně tožné i rozdílné, plynulé i přetržité apod. To je však polovičaté řešení. Na jedné straně nepřesná formulace tohoto zákona nevede k uvědomělému plnění jedné jeho dílčí funkce, na druhé straně napomáhá vytváření iluzí u těch, kdo absolutizují formální logiku, o tom, že se mohou obejít bez logiky dialektické.

^{36b} Obraty jako „jednota při (nebo ‚v‘) rozdílnosti (rozmanitosti)“ považujeme jen za jisté variace názvu zákona jednoty a boje protikladů (zákona rozporu). Je-li jich užito ve vztahu k dialektickému procesu myšlení, jsou jen nepodstatnou obměnou názvu zákona dialektické rozpornosti myšlení.

³⁷ Srovnej Zprávu ... *Ivo Tretery* ve Filo. čas. ČSAV, 1958, 5, str. 790–794, a tam v poznámkách pod čarou uvedené články *A. Schaffa*, *W. Rolbieckého*, *K. Ajdukiewicze*, *J. Ladose* aj. Dále srovnej *R. O. Gropp*, K otázkám dějin filosofie a dialektického materialismu, SNPL, Praha 1961, str. 37–38, pozn. 13, a *S. I. Popov*, K voprosu o roli zákona jedinstva i bořby protivopoložnostej v dialektičeskoj logike, Problemy filosofii, Sbornik statej, Izd. Mosk. univ., 1959, str. 100–101.

³⁸ Srovnej práce *Jaromíra Bartoše*, *Pavla Materny* a *Zdeňka Javůrka*, jak jsou uvedeny ve věcném rejstříku k desetiletí Filo. čas. ČSAV, 1963, 2, str. 325, dále *Jaromír Bartoš*, Některé filosofické problémy logiky ..., SPFFBU 1960, G 4, str. 121–122, a tam uvedené práce (je tam i citace příslušného místa ze Savinovova díla), *D. V. Pletnev*, Objektivnost logičeskoj protivorečija, Filosof. nauki, 1959, 4, str. 85–86, a *T. A. Brutjan*, Paralogizm, sofizm i paradoks, Vopr. fil., 1959, 1, str. 56 ad. Srovnej též *V. I. Sviderskij*, Protivorečivost dviženija i jejj projavlenija, Izd. Leningr. univ., 1959, dále kolektivní dílo Filosofskije voprosy sovr. učenija o dviženii v prirode (odp. redaktor *V. I. Sviderskij*), Izd. Leningr. univ., 1962, str. 24–39, a *I. P. Bazarov*, Protivorečivost dviženija i kvantovaja mehanika, Vopr. fil., 1963, 4 str. 112 ad.

³⁹ Srovnej *G. Klaus*, Einführung ... (viz pozn. 17), str. 49–57, a *Vojtěch Tlustý*, Dialektické rozpory ... (viz pozn. 19), str. 110–111 (zde vykládá Stiehlerovu interpretaci). Srovnej též Dialektika i logika, Zakony myšljenija, Čast čtvěrtaja (*J. Elez*), str. 269–271 (mistry poněkud naivně; nejde jen o čas) a tamtéž (*B. M. Kedrov*), str. 320–328.

⁴⁰ *B. Fogarasi*, Logik (viz pozn. 21), str. 72; formulaci formálně logického zákona viz na str. 65.

⁴¹ *A. Joja*, O nekotorych storonach dial. logiki (viz pozn. 22), str. 212–222, dále *Eli de Gortari*, Vvedenije v dial. logiku (viz pozn. 25), str. 93, a *P. V. Kopnin*, Dialektika i protivorečija v myšljenii, Vopr. fil., 1958, 7, str. 90.

⁴² Srovnej *D. V. Pletnev*, Objektivnost logičeskoj protivorečija (viz pozn. 38), str. 90.

⁴³ *P. S. Popov*, Dialektičeskije protivorečija dejstvitenosti i logičeskij zakon neprotivorečija, Uč. zap. MGU, vypusk 190, 1958, str. 54–57.

⁴⁴ Dialektika i logika, Zakony myšljenija, Čast čtvěrtaja (*B. M. Kedrov*), str. 315; pro pochopení Kedrovovy koncepce dialektické rozpornosti myšlení viz také tamtéž, str. 308–334, a tamtéž, Čast vtoraja (*B. M. Kedrov*), str. 154–173. Celá tato naše poznámka se vztahuje také k odstavci 4.

⁴⁵ Náznak heuristické funkce dialektickologického zákona rozpornosti myšlení viz u E. V. Iljenkova, K voprosu o protivorečii v myšlenii, Vopr. fil., 1957, 4, str. 71–72.

⁴⁶ Dialektika i logika, Zakony myšlenija (viz pozn. 14), str. 174–180; srovnej též str. 212 a v téže knize str. 312–315.

⁴⁷ Srovnej M. S. Babajanc(ová), Zakon isključennogo tretjego, Vysš. šk. 1962, str. 76–78, kde autorka podnikla zajímavý pokus ukázat elementy dialektiky v nepřímém důkazu (konkrétně určitou stránku zákona negace negace). Jestliže zásadně odmítáme dialektizaci formální logiky, naprosto to neznamená, že ve formálně logické stránce logického myšlení neplatí dialektika. Platí natolik, nakolik v dialektickologické stránce není možné nerespektovat zákony formální logiky. Je však třeba vždy respektovat specifikum obou stránek.

⁴⁸ Srovnej A. A. Zinovjev, Filosofskije problemy mnogoznačnoj logiki, Izd. AN SSSR, Moskva 1960, 140 stran a ze sborníku Filosofskije voprosy sovr. form. logiki, Izd. AN SSSR, Moskva 1962, Zinovjevovu studii na str. 111–139, zvláště str. 122–127; A. Joja, O nekotorych storonach dial. logiki (viz pozn. 22), str. 199; A. Joja, Marx et la logique moderne, Acta Logica, 1958, 1, str. 13; L. Tošenovský, Příspěvky... (viz pozn. 4), str. 118–123 a 143–166; E. de Gortari, Vvedenije... (viz pozn. 25), str. 96; G. Klaus, Einführung... (viz pozn. 17), str. 51, 66–69 a 78; B. Fogarasi, Logik (viz pozn. 21), str. 86–90; s názory zde vyslovenými sice Klaus polemizuje (v knize Einführung... str. 67), avšak ani on – přesto, že je si vědom významu vícehodnotových logik pro algebru, pro počet pravděpodobnosti apod. – nedoceňuje filosofický aspekt těchto logik; je vůči nim podobně skeptický jako Josef Tvrďý, Logika, Melantrich, Praha 1937, str. 106.

⁴⁹ Srovnej P. V. Koptin, Dialektičeskaja logika i naučnoje issledovanije, Vopr. fil., 1962, 10, str. 5 a A. Einstein, L. Infeld, Fyzika jako dobrodružství poznání, Orbis, Praha 1958, str. 172–173.

⁵⁰ Srovnej referát F. Šorma na XVII. valném shromáždění ČSAV, zprávu o něm v RP, 12. 4. 1963, str. 1.

⁵¹ V té souvislosti vyvstává dost často diskutovaná otázka, která souvisí také s rozbořením problematiky dvou předcházejících kapitol, zda totiž jsou rozpory myšlení zdrojem jeho vývoje či nikoliv. (Srovnej např. J. Bartoš, Některé filosofické problémy logiky... , viz pozn. 38, str. 122, kde autor připomíná Savinovův názor v této věci.) Domnívám se, že tato otázka je plodem tzv. dialektizačního stadia ve vývoji názorů marxistických formálních logiků, kteří jí zcela oprávněně řešili negativně z pozic formální logiky, kam vůbec nepatří, nebo pozitivně z pozic logiky dialektické, jejíž jednotlivé momenty eklekticky „montovali“ do jednotlivých formálně logických otázek. Vcelku je možno říci, že z hlediska formální logiky nejsou a v podstatě vůbec nemohou být spory, tj. sice také logické, ale jen subjektivně logické rozpory, příčinou žádného vývoje té stránky logického myšlení, kterou tato věda zkoumá. V dialektickologické stránce logického myšlení, v níž se pojímá myšlení jako dlouhodobý všelidský proces myšlenkové reprodukce skutečnosti, tomu tak v zásadě je, a to zvláště z hlediska tzv. heuristické funkce příslušného dialektickologického zákona. Na druhé straně tam, kde jde jen o jednorázové výstižné postižení vnitřního rozporu formou kontradiktorních nebo dokonce kontrárních pojmů a soudů, nejsou a ani dost dobře nemohou být dialektické rozpory myšlení zdrojem jeho vývoje. Ostatně subjektivně logické chyby (přestupky proti požadavkům a zákonům formální logiky) bývaly, jsou a budou do jisté míry vždy také příčinou toho, že lidé myslí stále korektněji, že propracovávají jednotlivé partie a teorie formální logiky apod.

⁵² Srovnej Robert Heiss, Wesen und Formen der Dialektik, Kieperheuer Witsch, Köln–Berlin 1959, str. 180.

⁵³ Srovnej B. M. Kedrov (viz pozn. 14), str. 180–198 a 212–213.

⁵⁴ Srovnej L. Tošenovský, Příspěvky... (viz pozn. 4), str. 170–196.

⁵⁵ Srovnej M. S. Babajanc(ová), Zakon isključennogo tretjego (viz pozn. 47), str. 52–53.

⁵⁶ Srovnej Dan Bedereu, O dvojnóm otricanii v razgovornoj reči, Problemy filosofii (viz pozn. 22), str. 256–296.

⁵⁷ D. V. Pletnev, Objektivnosť... (viz pozn. 38), str. 91.

⁵⁸ Dialektika i logika. Zakony myšlenija (viz pozn. 14), Čast tretja (V. A. Lektorskij, N. V. Karabanov), str. 264.

⁵⁹ E. V. Iljenkov, O dialektike abstr. a konkr. v naučnoteoret. poznanii, Vopr. fil. 1955, 1, str. 49. Za zajímavou jsem tuto formulaci označil v Příspěvcích... (viz pozn. 4), str. 188 a ve Filos. čas. ČSAV, 1961, 4, str. 541. Srovnej k tomu také M. M. Rozentál, Voprosy dialektiki v „Kapitale“ Marksa, Gospolitizdat, Moskva 1955, str. 343–358, M. M. Rozentál, Principy dial. logiky (viz pozn. 28), str. 124–125, J. Zelený, O logické struktuře Marxova Kapitálu, NČSAV, Praha 1962, str. 58–113 – aj.

- ⁶⁰ E. V. Iljenkov, *Dialektika abstr. i konkr. v „Kapitale“* Marksa, Izd. AN SSSR, Moskva 1960, str. 72—111.
- ⁶¹ M. M. Rozentel, *Principy dial. logiky* (viz pozn. 28), str. 89 a srovnej též str. 267—319.
- ⁶² Srovnej L. Tošenovský, *Príspevky...* (viz pozn. 4), str. 85—100.
- ⁶³ Srovnej tamtéž, str. 93—96.
- ⁶⁴ Srovnej V. I. Lenin, *Ještě jednou o odborech*, Spisy 32 (české vyd.), str. 91 a L. Tošenovský, *Príspevky...* (viz pozn. 4), str. 112; tam zvláště poznámku 124 pod čarou.
- ⁶⁵ Srovnej B. M. Kedrov (viz pozn. 14), str. 213 a také str. 200—208 (nadpis podkapitoly na str. 200 je vytištěn chybně; má tam být asi vytištěno „1. Zakon konkretnogo objektivnogo osnovanija“ a nikoliv „3. Zakon vključennogo tretjogo“).
- ⁶⁶ Srovnej J. Tvrđý, *Logika* (viz pozn. 48), str. 103—104, G. Klaus, *Einführung...* (viz pozn. 17), str. 78—80, K. Ajdukiewicz, *Abriss der Logik* (viz 36a), str. 67—76.
- ⁶⁷ Srovnej A. V. Savinov, *Logičeskije zakony myšlenija* (viz pozn. 21), str. 251—350, zvl. str. 260, 333 a 339, B. Fogarasi, *Logik* (viz pozn. 21), str. 93, D. P. Gorskiĭ, *Logika* (viz pozn. 31), str. 154—155 a L. Tošenovský, *Príspevky...* (viz pozn. 4), str. 112, pozn. pod čarou č. 124.
- ⁶⁸ Tuto otázku analyzuje (mimo jiné ve vztahu ke kybernetice) P. V. Kopnin v zajímavé stati *Rassudok i razum i ich funkcii v poznanii*, *Vopr. fil.*, 1963, 4, str. 64 ad. Srovnej též *Filosofické otázky kybernetiky*, NPL, Praha 1962, str. 108—109 a recenzi této knihy ve SPFFBU 1962, G 6 (polemiku s A. Kolmanem v této věci).

ÜBER DIE GESETZE DER MATERIALISTISCHEN DIALEKTIK ALS LOGIK

Noch unlängst vertrat man in der marxistischen Philosophie wahrheitsgemäss die Meinung, dass die Gesetze der materialistischen Dialektik in der Natur, Gesellschaft und auch im Denken wirksam sind, im wesentlichen bestritt man jedoch, dass diese Gesetze in der Sphäre der Dialektik des Denkens in einer konkreten, spezifischen Weise in Erscheinung treten. Höchstens gab man zu, dass ihre eigenartige und entschieden einzige konkrete Äusserung in der Denksphäre die Gesetze der formalen Logik seien. In den letzten Jahren werden sich immer mehrere Autoren dessen bewusst, dass ebenso wie sich die Gesetze der Dialektik konkreterweise in der Dialektik der Natur und in der Dialektik der gesellschaftlichen Wirklichkeit in Gestalt von spezifischen, von den einzelnen wissenschaftlichen Disziplinen untersuchten Gesetzen äussern, so treten die Gesetze der Dialektik auch konkret in der Dialektik des Denkens in Gestalt von spezifischen Gesetzen der dialektischen Logik zutage.

Auf Grund einer kritischen Analyse von Ausgangspunkten, Verfahrensweisen und Ergebnissen der bisherigen Untersuchungen (von B. M. Kedrov, A. Joja u. anderer) sind wir zur Formulierung der folgenden Gesetze der materialistischen Dialektik als Logik gelangt:

1. Das Gesetz der dialektischen Widersprüchlichkeit des Denkens: zwei einander widersprechende, d. h. dialektisch kontradiktorische und mitunter auch konträre, gleichzeitig jedoch dialektisch identische Thesen (Urteile, Begriffe sowie andere Formen der dialektisch-logischen Seite des Denkens) sind wahr, wenn dazwischen ein objektiv logischer Widerspruch besteht, der die Einheit und den Kampf der Gegensätze unter allgemein konkreter Berücksichtigung der Totalität der Zusammenhänge widerspiegelt, in denen diese Gegensätze vorkommen.

2. Das Gesetz des dialektischen Dilemmas: von zwei einander sowie eine beliebige dritte Möglichkeit ausschliessenden Thesen, die gedanklich den Widerspruch zwischen den ausgeprägten (antagonistischen u. ä.) Gegensätzen als Seiten eines lösaren und sodann auch in Form eines Umschlagens gelösten Widerspruchs widerspiegeln (unter Voraussetzung, dass beide gleichermassen wahrhaftig sind), ist die eine von entwicklungsmässig progressivem und die andere von weniger progressivem bis regressivem Charakter.

3. Das Gesetz der dialektischen Synthese der Thesis und Antithesis: zwei dialektisch konträre, mitunter auch dialektisch kontradiktorische aufeinanderfolgend (im Einklang mit dem sukzessiven Charakter des Feststellens der betreffenden Tatsachen) ausgesprochene Thesen — Thesis und Antithesis, die gedanklich nicht ausgeprägte (nicht antagonistische u. ä.) Gegensätze als Seiten eines Widerspruchs wiedergeben, der in Form von sukzessivem Übergang und einer Zusammenfassung dieser Gegensätze lösbar ist, und sodann gelöst wird, sind beide nur partiell wahr und einen höheren Wahrhaftigkeitsgrad erreicht man mittels ihrer dialektischen Synthese.

4. Das Gesetz des dialektisch-logischen Begründens: dialektisch-logisch begründet und

folglich in genügendem Masse wahr sind die Thesen, deren Begründetsein den erwünschten Vollständigkeitsgrad im Prozess des Begründens mittels der Auswertung der Ergebnisse der Praxis in deren Funktion des Wahrheitskriteriums erreicht hat.

Ein jedes von diesen Gesetzen übt in der dialektischen Denkweise seine spezifischen Funktionen aus. Das Gesetz der dialektischen Widersprüchlichkeit des Denkens hat in erster Linie die heuristische Funktion. Nachdem nämlich ein neuer, objektiv existierender Widerspruch aufgedeckt worden ist, der weiterhin in einzelnen stets neuen Zusammenhängen seiner beiden gegensätzlichen Seiten zu untersuchen ist, erscheint es als höchst notwendig (eben um neue Untersuchungen anzuregen), seine Existenz in einer Weise zu konstatieren, die die dialektische Beziehung dieser Seiten in der Totalität ihrer sämtlichen Zusammenhänge erfasst, auch wenn nur in allgemein konkreter Weise. Die einzelnen zwischen diesen Seiten bestehenden partiellen Zusammenhänge werden auf der Ebene spezieller Wissenschaften auf Grund der gedanklichen Wiedergabe im Einklang mit dem formal-logischen Gesetz von der Unzulässigkeit des Widerspruchs ermittelt, der dialektische Widerspruch beider angeführten Seiten in der Totalität ihrer sämtlichen Zusammenhänge wird auf der allgemein methodologischen bis philosophischen Ebene im Einklang mit dem Gesetz der dialektischen Widersprüchlichkeit des Denkens konstatiert. Zu den weiteren Funktionen dieses Gesetzes gehört auch die Funktion, Gedanken über die innere Widersprüchlichkeit der Erscheinungen, insbesondere der gesellschaftlichen, treffend (durchschlagend) zusammenzufassen und zum Ausdruck zu bringen.

Das Gesetz des dialektischen Dilemmas versieht im dialektischen Denken eine wichtige Funktion, die in Beachtung dieser seiner Anforderungen besteht: die Versöhnung des Nicht-versöhnbaren nicht anzustreben, zwischen zwei einander ausschliessenden Thesen zu wählen, für das Progressive Partei zu ergreifen, maximale Wahrhaftigkeit der progressiven Theses und optimale Realisierung, der aus ihr sich ergebenden Schlussfolgerungen, anzustreben. Die Grundfunktionen der beiden restlichen Gesetze sind schon ihren Namen nach offensichtlich.

Die formulierten Gesetze, ihre Erfordernisse und betreffenden Funktionen sind mit einigen Gesetzen der formalen Logik konfrontierbar. Eine derartige Konfrontation führt zu dem Schluss, dass beide Reihen dieser konfrontierten Erscheinungen zwar qualitativ unterschiedlich, doch einander nicht ausschliessend sind, da sie Aspekte zweier dialektisch verknüpfter Seiten des logischen Denkens darstellen — der formal-logischen und der dialektisch-logischen. Ihre wechselseitige Beziehung ist nur im Einklang mit dem Gesetz der dialektischen Synthese der Theses und Antitheses lösbar. Die dialektisch-logische Antithese ist jedoch bisher nicht ausreichend durchgearbeitet worden, weil ihre systematische Formulierung erst in den letzten Jahrhunderten und insbesondere in dem letzten Jahrzehnt einsetzte. Eine grundlegende Ausarbeitung aller Fragen der dialektischen Logik ist daher die unumgängliche Voraussetzung, um eine derartige Synthese in Angriff nehmen zu können.

Übersetzt von Rudolf Merta

